

Türkiye’de Din Eğitimi Tarihi Literatürü

Mustafa Öcal*

I- Giriş: Osmanlılarda Din Eğitiminin Tarihi

CUMHURİYET Türkiye’si’nin din eğitimi tarihine ve literatürüne geçmeden önce Osmanlı döneminin eğitim sistemine kısaca bir göz atmak istiyoruz. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı’nın devlet geleneğinden istifade edilerek kurulup geliştiği gibi, eğitim sistemi de özellikle son dönem Osmanlı eğitim geleneğinden istifade etmiştir. Osmanlı Devleti’nin en temelli ve geleneksel eğitim kurumu medreselerdir. Okuma yazma ve basit matematik işlemlerinin öğretildiği ilkökul konumunda Sıbyan mektepleri vardır. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda çeşitli meslek okulları ve genel eğitim ve öğretim yaptıran rüşdiyeler, idadîler, sultanîler ile muallim mektepleri açılıp geliştirilmiştir. Bütün bu okullar isim veya bazı program değişiklikleriyle Cumhuriyet dönemine intikal etmiştir. Onun için Osmanlı Devleti’nin genelde bütün eğitim kurumlarına özeldir ise bu çalışmanın konusu olan dinî eğitim öğretim kurumlarına ve okullardaki dinî nitelikli derslere kısaca bir göz atarak Cumhuriyet dönemine geçiş yapmak istiyoruz.

A- Medreseler

Osmanlı Devleti, medrese kurmaya ve geliştirmeye Anadolu Selçukluları tecrübesinden yararlanmak suretiyle başlamıştır. Orhan Gazi 1330 yılında İznik’teki bir manastırı medreseye çevirerek ilk Osmanlı medresesini burada faaliyete geçirmiştir.¹ Ondan sonraki dönemde, Bursa, Edirne ve daha sonra da İstanbul ile fethedilen bütün bölgelerde çok sayıda medrese inşa ettirilmiştir.

* Yrd. Doç. Dr., Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

1 Mehmed Neşri, *Kitab-ı Cihan-nümâ, (Neşri Tarihi)*, c. I, Faik Reşit Unat ve A. A. Köymen (haz.), Ankara: TTK Basımevi, 1949, s. 163, 187; Âşık Paşa-zâde, (Derviş Ahmed Âşıkî); *Tevârih-i Âl-i Osman*, İstanbul: Matbaai Âmire, 1332, s. 42-43; Münecimbaşı Ahmet Dede, *Terceme-i Sahâifu’l-Ahbâr* (Münecimbaşı Tarihi), c. III, İstanbul, 1285, s. 287; Nişancı, Ramazan-zâde Mehmet; *Tarih-i Nişancı*, İstanbul: Tabhane-i Âmire, 1279, s. 115; Solak-zâde Mahmud Hemdemî, *Tarih-i Solak-zâde*, İstanbul: Maarif Nezareti Tab’ı, 1297, s. 21.

Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'da inşa ettirdiği ve 1470 yılında öğretime başlattığı Sahn-ı Semân'la Osmanlı medreseleri olgunluk dönemine ulaşıırken, Kanunî Sultan Süleyman'ın 1557'de öğretime açtığı Süleymaniye Medreseleri ile bu alanda zirveye ulaşılmıştır.²

Sonraki asırlarda da padişahlar, hanedan mensupları, devlet adamları ve imkânı olan hayırseverlerce medrese yaptırma anlayışı ve geleneği sürdürülmüştür. Yapılan bir araştırmada XV. ve XVI. asırlarda Osmanlı toprakları üzerinde 500'e yakın yeni medresenin inşa ettirildiği tespit edilmiştir. "Ancak tapu ve evkaf kayıtları tetkik edildiğinde Osmanlılardan önce yapılmış olup, bu devirde de aynı maksatla kullanılanlarla birlikte medrese sayısının 1000 (bin)'i bulacağı tahmin edilebilir" denilmektedir.³

IV. Murat devrinde (1623-1640) yalnızca İstanbul'da 180 medrese var iken, 1804'te bu sayının 518'e ulaştığı tespit edilmiştir.⁴ 1326/1908'de ise 2840 medrese mevcut idi.⁵

Osmanlı Devleti'nin son döneminde Maarif vekili ve şeyhülislâmlarca üç ayrı medrese ıslah nizamnamesi hazırlanıp yürürlüğe konulmuştur. Bunlardan birincisi Maarif vekili Emrullah Efendi tarafından 1910'da,⁶ ikincisi Şeyhülislâm Mustafa Hayri Efendi tarafından 1914'te,⁷ üçüncüsü ise Şeyhülislâm Musa Kazım Efendi tarafından 1917'de⁸ gerçekleştirilmiştir. 1921 yılında ise TBMM

2 Osmanlı medreselerinin kuruluşu ve gelişmesi hakkında geniş bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilatı*, Ankara: TTK Basımevi, 1988; Cahit Baltacı, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul: İrfan Matbaası, 1976; Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1983; Mustafa Öcal, *XIV. Yüzyıl Osmanlı Kültüründe Tasavvuf ve İslâmiyet Bütünlüğü*, Doktora tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1983, s. 205-237; Mefail Hızlı, *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klâsik Dönemi Bursa Medreselerinde Eğitim-Öğretim*, Bursa: EFK, 1997; Mefail Hızlı, *Osmanlı Klâsik Döneminde Bursa Medreseleri*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1998.

3 Cahit Baltacı, *a.g.e.*, s. 19.

4 Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, c. XII, İstanbul: Ötüken Yay., 1979, s. 168-169.

5 M. Saffet, "Medreselerimiz", *Beyânü'l-Hak*, 1326, c. IV-V, sy. 92, s. 1730-1732.

6 *Düstur*, Tertib-i Sani, c. II, s. 127-138; *Beyânü'l-Hak*, sy. 64, s. 1285-1288; sy. 65, s. 1300-1304.

7 Bu Nizamnâme "Dâru'l-Hilâfeti'l-Âliye Medresesi (*Nizamnâme-Ders Cetveli-Suret-i Tedris ve Kitaplar-Talimatnâme*, İstanbul, 1330/1333) adıyla kitap halinde basılmıştır.

İslâh-ı Medâris Nizamnâmesi için bkz. *Düstur*, Tertib-i Sani, c. VI, s. 1325-1330; *Ceride-i İlmîye, İslah-ı Medaris Dair*, Nüsha-i Fevkalade (20 Z.Kade, 1332/27 Eylül 1330), s. 243-383; *İlmîye Salnamesi*, Birinci Defa, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1334, s. 173-189, 642-688; İslah-ı Medaris Nizamnamesi ile ilgili bilgi için ayr. bkz. Faik Reşit Unat, *a.g.e.*, s. 80; Osman Ergin, *a.g.e.*, c. I-II, s. 127; Nesimi Yazıcı, "Osmanlıların Son Dönemlerinde Din Gönrevlisi Yetiştirme Çabaları Üzerine Bazı Gözlemler", *Diyanet Dergisi*, Ekim-Kasım-Aralık 1991, c. XXVII, sy. 4, s. 74; Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, İstanbul: Dergâh Yay., 1983, s. 260 ve diğerleri.

8 Kanununun tam metni için bkz. *Düstur*, Tertib-i Sani, 2 Nisan 1333 (1917) - 10 Cemaziyelâhir 1335, c. IX, s. 598-600; ayr. bkz. *Ceride-i İlmîye*; Cemaziyelûla, 1335, c. III, sy. 31, s. 877-880.

bir Medâris-i İlmiye Nizamnamesi kabul etmiştir.⁹ Sözkonusu nizamnamelerle medrese programları arasına yeniden kültür ve fen dersleri konulmuştur.

Ayrıca Tevcih-i Cihat (Cihat) Nizamnameleri ile daha yetkin vâizler yetiştirmek amacıyla 1912’de Medresetü’l-Vâizîn,¹⁰ 1913’te ise imam ve hatipler yetiştirmek amacıyla Medresetü’l-Eimme ve’l-Huteba açılmıştır.¹¹ Bu iki medrese 1919 yılında Medresetü’l-İrşad adıyla birleştirilmiştir.¹²

Ancak Cumhuriyet’in ilanından birkaç ay sonra 3 Mart 1924’te Tevhid-i Tedrisat Kanununun kabulünden sonra -kanunla değil, Maarif Vekaletinin bir genelgesi ile- 11 Mart 1340/1924 tarihinde medreseler kapatılmıştır.¹³ Kapatıldığı sırada Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde 465 medrese olduğu tespit edilmiştir.¹⁴

B- Mektepler

XVIII. asırdan itibaren Osmanlı Devleti’nde medresenin yanında bir de genel ifadeyle “mektepler” (okullar) açılmaya başlanmıştır. İlk olarak I. Mahmut zamanında 1734’te İstanbul’da Humbara Ocağı adıyla ve matematik ilimlerinin okutulduğu bir hendesehane açılmıştır. 1773’te Mühendishane-i Bahrî-i Hümâyûn, 1795’te Mühendishane-i Berrî-i Hümâyûn öğretime başlatılmıştır.¹⁵ Ondan sonraki yıllarda ise, bugün bazı üniversitelerimizin nüvesini oluşturan ve çeşitli mesleklere eleman yetiştiren mektepler açılmıştır.¹⁶

9 Nizamnamenin metni için bkz. *Sebilürreşad*, c. XIX, sy. 481, s. 135-136; ayr. bkz. *Düstur*, 3. Tertip, c. II, s. 41-42.

10 “Medresetü’l-Vâizîn Nizamnâmesi”, *Düstur*, 2. Tertip, s. 212-215. (Nizamnâme, neşredildiği sene buna dayanılarak hazırlanmış olan 89 maddelik: “Medresetü’l-Vâizîn Nizamnâmesi Mucebince Tanzim Olunan Talimatname” ile birlikte ayrıca basılmıştır: “*Medresetü’l-Vâizîn Nizamnâme ve Talimatnamesi*, İstanbul, 1332/1329.

11 Osman Ergin, *a.g.e.*, c. I-II, s. 163; Hüseyin Atay, *a.g.e.*, s. 311

12 *Ceride-i İlmiye*, Rebiülevvel 1338, c. V, sy. 51, s. 1639-1641.

13 *Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi*, 051 / V 05 / 2 – 1- 31.

14 Ahmet Hamdi Akseki, “Din Tedrisatı ve Dini Müesseseler Hakkında Bir Rapor”, *Sebilürreşad*, c. V, sy. 101, s. 5.

15 Hasan Ali Koçer, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, 2. bs., İstanbul: MEB, 1974, s. 22-31; Osman Ergin, *a.g.e.*, c. I-II, s. 315; M. Zeki Pakalın, *a.g.e.*, c. II, s. 601-602.

16 Bu dönemde açılan meslek mektepleri hakkında bilgi için bkz. Osman Ergin; *a.g.e.*, c. I-II, s. 334-368; c. III-IV, s. 1085-1116;ERCÜMENT KURAN, *Osmanlı İmparatorluğunda Yenileşme Hareketleri, Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara, 1976, s. 1003 vd.; Yahya Akyüz, *a.g.e.*, s. 166-167; *Takvim-i Vekâyi*, Def’a 176, 21 Zilkâde 1254 (5 Şubat 1839)’dan nakleden Yurdagül Mehmedoğlu, *Tanzimat Sonrasında Okullarda Din Eğitimi (1838-1920)*, İstanbul: İFAV Yay., 2001, s. 103-104, 177; *Ceride-i Havâdis*, no. 91, Selhi Cemaziyelahir 1275 (6 Ocak 1859)’dan Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihî Bir Bakış*, Ankara: MEB, 1964, s. 42-44, 134; “Maarif-i Umumiye Nizamnamesi”, *Düstur*, 1879, c. II, s. 188, md. 23; *Düstur*, c. II, s. 190-191, md. 33, 38; *Salnâme-i Devlet-i Âl-i Osmaniye*; İstanbul, ❖

1824'te Padişah II. Mahmut'un fermanıyla ilköğrenim mecburî hale getirilmiştir.¹⁷ 1839'da rüşdiyeler,¹⁸ 1845'te idadîler,¹⁹ 1848'de Dâru'l-muallimînler (öğretmen okulları)²⁰ ve 1868'de Sultanîler²¹ açılmaya başlamıştır ki bu okullar bugünkü ilk ve ortaöğretim kurumlarının nüvelerini oluşturmuştur.

C- Azınlık ve Yabancı Devlet Okulları

Öte yandan Osmanlı tebeasından olan gayrimüslimler ile yabancı devletler tarafından da değişik isimler altında birçok okul açılmıştır. İlk örneği Fatih zamanına kadar giden azınlık ve yabancı devlet okullarının sayısı, XIX. yüzyıl ile XX. yüzyılın başında yüzlerle ifade edilmektedir.²²

II-Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi Tarihi ve Literatürü

A- Din Eğitimi Tarihi

1- İlahiyat Fakülteleri

Cumhuriyetin ilânından sonra 3 Mart 1340 (1924)'te TBMM tarafından kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu, 6 Mart 1340 (1924)'te 430 sayılı kanun olarak yayınlanmış ve yürürlüğe girmiştir.²³

Tevhid-i Tedrisat Kanununun ilk üç maddesi gereği, Osmanlı Devleti döneminde açılıp Cumhuriyet dönemine intikal eden ve yukarıda haklarında kısa bilgiler verilen bütün medrese ve mektepler bütçeleriyle birlikte Maarif Vekâletine (Millî Eğitim Bakanlığına) bağlanmışlardır. Dördüncü maddesi ile -1933 yılında İstanbul Üniversitesi adını alacak olan- Dârülfünûn'un çatısı altında

1296, defa 31, s. 84; Unat, *a.g.e.*, s. 132; *Düstur*; c. II, s. 194, md. 52; *Düstur*, c. IV, s. 439-444; *Düstur*, c. II, s. 258-276.

17 Fermanın aslı için bkz. Mahmud Cevad, *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, İstanbul, 1338, s. 1-6. Fermanın zamanımız Türkçesine çevrilmiş hali için bkz. Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 3. bs., Ankara: AÜEBF Yay., 1989, s. 173-174.

18 Unat, *a.g.e.*, s. 42; Ergin, *a.g.e.*, c. I, s. 384; *Mekteb-i Sultânînin Ellinci Sene-i Devriyei Tesisi*, İstanbul, 1334, s. 5-6. Ayr. bkz. İ. Sungu, "Galatasaray Lisesinin Kuruluşu", *Belleten*, Ekim 1943, c. VIII, sy. 28, s. 315-347.

19 Unat, *a.g.e.*, s. 132.

20 *Takvim-i Vekâyi*, 23 Rebiü'l-Evvel 1264, no. 372'den nakleden Yurdagül Mehmedoğlu; *a.g.e.*, s. 177; ayr. bkz. *Düstur*, c. II, s. 194, md. 52.

21 Unat, *a.g.e.*, s. 47.

22 Azınlık ve yabancı devlet okulları konusunda araştırmalar da yapılmıştır. Bazıları: M. Hidayet Vahapoğlu, *Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar*, İstanbul: MEB, 1997; İlknur Polat Haydaroğlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar*, Ankara: Ocak Yayınları, 1993; Bilal Doğan, "Osmanlıların Son Döneminde Yabancı Okullarının Son Durumu İle Rum ve Ermeni Okullarında Eğitim ve Öğretim", Yüksek Lisans tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1989; Ergin, *a.g.e.*, *Türk Maarif Tarihi*, c. I-II, s. 508-509, 725 vd.

23 Bkz. *Resmî Ceride (Gazete)* 6. 3. 1340, sy. 63, yayımlandığı *Düstur*, Tertip 3, c. V, s. 322; ayrı-

bir İlahiyat fakültesi ve ayrıca din görevlileri yetiştirmek için de ayrı okulların açılması kesinleşmiştir. Madde aynen şöyledir:

Maarif Vekâleti, yüksek diniyat mütehassısları yetiştirmek üzere Dârülfünûn’da bir İlahiyat Fakültesi tesis ve imamet ve hitabet gibi hıdemât-ı diniyyenin ifası vazifesi ile mükellef memurların yetişmesi için de ayrı mektepler küşat edecektir.

Tevhid-i Tedrisat Kanununun nakledilen maddesi gereği 1924 yılında Cumhuriyet döneminin ilk ve tek üniversitesi olan Dârülfünûn bünyesinde bir İlahiyat fakültesi açılmıştır. Toplam 9 yıl süreyle eğitim ve öğretim faaliyetinde bulunabilmiş olan İlahiyat Fakültesi onuncu yılında iken, 31.5.1933 tarih ve 2252 sayılı kanunla Dârülfünûn’da, İstanbul Üniversitesi adıyla isim değişikliğine gidildiği sırada öğrencisizlik(!) bahane gösterilerek kapatılmıştır. Onun yerine İslâm Tetkikleri Enstitüsü kurulmuştur. Bu enstitü de bazı hocalarının emekliye ayrılması veya re’sen emekli edilmesi, bazılarının başka görevlere atanması sonucu 1936’da kapatılmıştır.²⁴

Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi’nin kapatılmasının üzerinden 16 yıl geçtikten sonra; “*Din meselelerinin sağlam ve ilmi esaslara göre incelenmesini mümkün kılmak, mesleki bilgisi kuvvetli ve düşüncesinde ihatalı din adamlarının yetiştirilmesi için gerekli şartları hazırlamak...*”²⁵ gibi amaçlarla, 9 Mayıs 1949 günü TBMM tarafından kabul edilen bir kanunla Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nin açılması kesinleşmiştir.²⁶ 21 Kasım 1949 günü İlahiyat Fakültesi öğretime başlamıştır.²⁷

1971-1972 öğretim yılında ise, A. Ü. İlahiyat Fakültesi’nin benzeri olarak Erzurum’da Atatürk Üniversitesi’ne bağlı İslâmî İlimler Fakültesi açılmıştır.

Öte yandan; 19.11.1959 tarihinde İstanbul’da, Milli Eğitim Bakanlığına bağlı ve İmam-Hatip Okulu mezunlarının yüksek öğrenim yapabilecekleri bir Yüksek İslâm enstitüsü açılmıştır.

Kuruluş amacına göre Yüksek İslâm Enstitüleri;

İslâm dininin esaslarına sadık kalarak, müspet ilmin ışığı altında İslâm ilimlerini ve bunlara yardımcı ilimleri öğreterek, İmam-Hatip Okulları ile ilköğretmen Okullarına ve diğer orta öğretim müesseselerine öğretmen yetiştirecek aynı zamanda bu okullardaki din dersleri öğretmenlerinin meslekî gelişmelerine yardımcı olacaktı.

24 Bkz. Hilmi Ziya Ülken, *İlahiyat Fakültesinin Geçirdiği Safhalar*, Ankara: A. Ü. İlahiyat Fakültesi Yıllığı, 1961, s. 7-8; İsmet Parmaksızoğlu, *Türkiye’de Din Eğitimi*, Ankara: MEB, 1966, s. 25; Osman Ergin, *a.g.e.*, c. III-IV, s. 1243; konu ile ilgili açıklamaları için ayr. bkz. Tahsin Banguoğlu, *TBMM Tutanak Dergisi*, 3.1.1949, Dönem VIII, c. XV, s. 11.

25 Bkz. İsmet Parmaksızoğlu, *a.g.e.*, s. 29.

26 Bkz. 4 Haziran 1949 günü Resmi Gazete’de yayımlanan 5424 sayılı kanun.

27 P. Xavier Jacop, *L’Enseignement Religieux dans la Turquie Moderne*, Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 1982, s. 185.

Kezâ, bu müessese, “Diyanet İşleri Teşkilatına müftü, vaiz vb. gibi din hizmetlileri de yetiştirecekti.” Enstitü ayrıca, “Türkiye’de İslâm ilimleri alanında araştırmalarda bulunarak, sonuçlarını yurt ve dünya ilim âlemine sunma çalışmaları yapmakla da görevli” kılınıyordu.²⁸

Sonraki yıllarda sayıları çoğaltılan Yüksek İslâm Enstitüleri 1982’de İlahiyat Fakültesi adıyla üniversitelere bağlanmışlardır. Bu tarihten sonra da yeni kurulan üniversitelerin çatısı altında yeni İlahiyat Fakülteleri açılmıştır. En son 31 Mayıs 2008 tarihinde yürürlüğe giren bir kanunla iki yeni İlahiyat Fakültesinin daha açılması kararlaştırılmıştır. Netice olarak; 2008-2009 öğretim yılı itibariyle eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdüren 23 İlahiyat Fakültesi bulunmaktadır. 3 tane de açılacak olanlar vardır. Onların da faaliyete geçmesiyle İlahiyat Fakültesi sayısı 26’ya ulaşmış olacaktır.

2- İmam-Hatip Liseleri

Tevhid-i Tedrisat Kanununun -yukarıda naklettiğimiz- 4. maddesinin devamında yer alan ifadeler gereği, Mart 1924’te 29 yerleşim merkezinde İmam ve Hatip Mektebi açılmıştır. Sonraki yıllarda açılanlarla birlikte mektep sayısı toplamı 34’e²⁹ (veya 38’e)³⁰ ulaşmıştır. Ancak bu mektepler öğrenci yokluğu(!) gerekçesiyle daha açılışın üzerinden 2-3 ay geçmeden sistemli bir şekilde kapatılmaya başlanmış, 1925-1926 öğretim yılı sonuna gelindiğinde İstanbul ve Kütahya’dakiler hariç tamamı kapatılmıştır. En sona bırakılan bu iki ilimizdeki İmam ve Hatip Mektebi ise 1930’da kapatılarak tarihe intikal ettirilmiştir.³¹

İlahiyat Fakültesi için olduğu gibi İmam ve Hatip Mekteplerinin kapatılış gerekçesi olarak da öğrenci yokluğu bahanesi ortaya atılmıştır.³² Ancak sonradan yapılan araştırmalar neticesinde bu iddianın pek de inandırıcı ve doğru ol-

28 MEB Talim ve Terbiye Dairesi Başkanlığının 31 Temmuz 1961 tarih ve 211 sayılı kararı ile çıkarılan ilk Yüksek İslâm Enstitüsü yönetmeliği. Yönetmeliğin daktilo edilmiş orijinal halinin bir nüshası özel arşivimizde mevcuttur.

29 Mustafa Öcal, “İmam ve Hatip Mektepleri, Mezunlarından Bazıları ile Yapılan Mülâkatlar ve Şehâdetname Örnekleri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, c. XII, sy. 2, s. 51-101.

30 Bkz. Ahmet Hamdi Akseki, “Din Tedrisatı ve Dinî Müesseseler Hakkında (Bir Rapor)”, *Sebilürreşad*, 1951, c. V. sy. 101, s. 5.

31 Geniş bilgi için bkz. Mustafa Öcal, “Kütahya (Eski) İmam ve Hatip Mektebi Mezunlarından Ebezâde Şerif Ahmed Efendi İle Bir Mülâkat ve Bazı Belgeler”, *Diyanet Dergisi*, 1991, c. XXVII, sy. 4, s. 125-146; Mustafa Öcal, “İmam ve Hatip Mektepleri, Mezunlarından Bazıları ile Yapılan Mülâkatlar ve Şehâdetname Örnekleri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, c. XII, sy. 2, s. 51-101. *Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Maarif 1923-1932 İstatistikleri*, Yayın No: 26, s. 56’dan nakleden Ömer Okutan, “Din Eğitimi” *Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, Kollektif Kitap, İstanbul, 1983, s. 416; P. Jacop, s. 101-102; İsmet Parmaksızoğlu, *a.g.e.*, s. 25, 67.

32 Osman Ergin, *a.g.e.*, c.V, s. 1742.

madığı gerçeğine ulaşılmıştır.³³ Anlaşılan o ki; o dönemin Bakanlık mensupları bu mekteplerin gelişmesine pek sıcak bakmamış ve gerekli tedbirleri alarak kendiliğinden kapanmalarını sağlamıştır.³⁴

Oysa, daha Tevhid-i Tedrisat Kanununun zihnî hazırlıklarının yapıldığı dönemde Mustafa Kemal İzmir’de yaptığı bir konuşmasında şu ifadeyi kullanmıştı:

Efendiler, bizim dinimiz akla en uygun ve en tabii bir dindir ve ancak bundan dolayıdır ki son din olmuştur. Bir dinin tabii olması için akla, fenne, ilme ve mantığa uygun olması gerekir. Elbette her fert dinini, diyanetini öğreneceği bir yere muhtaçtır, orası da mekteptir.³⁵

Mustafa Kemal böyle demişti ama buna rağmen İmam ve Hatip Mektepleri Bakanlıkça kapatılmıştır.

Aradan 21 yıl geçtikten sonra Tevhid-i Tedrisat Kanununun 4. maddesine dayanarak 17 Ekim 1951 tarihinde 7 ilimizde yeni İmam-Hatip Okulları öğretime açılmıştır.³⁶ Sonraki yıllarda bu okulların sayısı artmıştır. Bilhassa 1973’te Milli Eğitim Temel Kanunu yürürlüğe girip okulun adı “İmam-Hatip Lisesi”ne çevrilip mezunlarına üniversiteye giriş hakkı tanındıktan sonra okul sayısı yüzlerle ifade edilirken öğrenci sayısı da yüzbinlere ulaşmıştır.

1985 yılına gelindiğinde ise, İstanbul Beykoz’da Almanya’dan getirilecek işçilerimizin çocukları için Almanca eğitim yaptırmak üzere bir Anadolu İmam-Hatip Lisesi (AİHL) açılmıştır. Bu okul bir müddet sonra Kartal’a taşınmıştır. Bu AİHL’nin 1989’da İngilizce şubesi de devreye girmiştir. Sonraki yıllarda Anadolu İmam Hatip Liselerinin de sayıları çoğalmıştır.

İHL hakkında daha ilk mezunlarını vermeye başladığı yıllardan itibaren; “mezunlarının kendi alanlarındaki görevlere (din görevliliğine) yönelmedikleri...”³⁷ vb. iddialarla çoğunlukla aslı olmayan, aslı olanlarda ise abartılar yapılmıştır.

33 Mustafa Öcal, “İmam ve Hatip Mektepleri ...”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, c. XII, sy. 2, s.51-101.

34 İmam ve Hatip Mekteplerinin kapanmasına zemin hazırlamak amacıyla alınan tedbirler için bkz. *İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi 46 numaralı Karar Defteri*, s. 42; Gotthard Jaschke, *Yeni Türkiye’de İslamlık*, Hayrullah Örs (çev.), Ankara: Bilgi Yay., 1972, s. 49-52; Hasan Hüseyin Ceylan, *Cumhuriyet Dönemi Din-Devlet İlişkileri*, İstanbul: Risale Yay., 1990, c. II, s. 75-88; *Sebilürreşad*, 4 Eylül 1340, sy. 615, s. 271; *Sebilürreşad*, 9 Teşrin-i evvel 1340, sy. 620, s. 348; *Selamet Mecmuası*, sy. 71; Osman Ergin, *a.g.e.*, c. V, s. 2125; Tahirü’l-Mevlevî, *Matbuat Âlemindeki Hayatım ve İstiklal Mahkemeleri*, 2. bs., İstanbul: Nehir Yay., 1991, s. 198 vd.

35 *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, Ankara: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1952, c. II, s. 98’den nakleden Ahmet Gürtaş, *Atatürk ve Din Eğitimi*, Ankara: DİB Yay., 1982, s. 11; Hakkı Naşit Uluğ, *Üç Büyük Devrim*, İstanbul: Ak Yayınları, 1973, s. 12-13.

36 Geniş bilgi için bkz. Mustafa Öcal, “İmam-Hatip Mektepleri ...”, s. 51 vd.

37 Bkz. *Türkiye Eğitim Milli Komisyonu Raporu*, İstanbul: MEB, s. 112-113.

mak suretiyle çok sayıda iddia ortaya atılmış ve devletin etkili ve yetkili kişi ve kurumları bu okullar aleyhine şartlandırılmıştır. Buna karşılık bazı dönemlerde Milli Eğitim bakanları, “mezunların kendi mesleklerine yönelmedikleri”ne dair ortaya atılan iddiaların asılsızlığı konusunda TBMM kürsüsünden açıklamalar yapmak durumunda kalmıştır.³⁸ Ancak yine de asılsız iddia ve ithamların arkası kesilmemiştir.³⁹ Bu tür iddialara dayanılarak zaman zaman İHL’ne müdahaleler yapılmıştır. En son ve en ciddi müdahalelerden biri 1997 yılının 28 Şubatında yapılan ve sonraki yıllarda “28 Şubat Süreci” olarak da anılan post-modern darbe ile gerçekleşmiştir. 16 Ağustos 1997 tarihinde TBMM’nden, kamuoyunda ‘8 yıllık kesintisiz zorunlu eğitim yasaı’ olarak bilinen yasa geçirilmiştir. 4306 sayılı olarak *Resmi Gazete*’de yayınlanıp⁴⁰ yürürlüğe konulan bu yasa ile bütün ortaokullar ve tabii bu arada İmam-Hatip Liselerinin orta kısımları kapatılmıştır.

Öte yandan üniversiteye giriş sisteminde yapılan değişiklikler neticesinde İHL çok hızlı bir şekilde öğrenci kaybına uğramıştır. Ayrıca, 1997’de 510’a kadar yükselen okul sayısında da azalmalar görülmüştür. Bir ara 452’ye kadar düşen İHL ve AİHL sayısında⁴¹ son yıllarda tekrar artış gözlenmiş, 2007-2008 öğretim yılı itibarıyla sayı 456’ya yükselmiştir.⁴²

3- Din (Kültürü ve Ahlâk) Bilgisi Dersleri

Osmanlı Devleti döneminde Mekteb-i İbtidaiiler (İlkokullar) 6 yıllıktı. Tevhid-i Tedrisat Kanunundan sonra yapılan düzenleme esnasında 5 yıla indiril-

38 *TBMM Tutanak Dergisi*, B. 50, O. 4, 19.2.1966, c. III, s. 638.

39 Zekai Baloğlu, *Türkiye’de Eğitim*, İstanbul, 1990, s. 115-137; *Türkiye’de Mesleki Eğitim*, (TİSK Eğitim Raporu), İstanbul, 1991, s. 25-29; Uğur Mumcu, “Uyum Sağlıyor”, *Milliyet*, 2 Mayıs 1992; Uğur Mumcu, “İmam-Subay”, *Cumhuriyet*, 22 Ocak 1993; bu konuda TBMM’nde açıklamalar yapan Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) Edirne Milletvekili Erdal Kalkan’ın iddialarıyla için bkz. *Türkiye Büyük Millet Meclisinde Milli Eğitim*, MEB, 1990, s. 60 (TBMM Kütüphanesi); 20 Şubat 1994 günü ‘ATV’ isimli TV kanalında yayınlanan “Siyaset Meydanı” adlı bir programda Hürriyet Gazetesi Başyazarı Oktay Ekşi’nin iddiaları; Cemal Mıhçıoğlu, “İmam-Hatipliler Geliyor”, *Cumhuriyet*, 9 Ocak 1989; 27 Mart 1994 tarihinde yapılan mahalli idareler seçimleri dolayısıyla televizyonda yapılan propaganda konuşmaları esnasında, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Lideri Deniz Baykal’ın TRT 1’de 20 Mart 1994 Pazar saat 21.10 – 21.20’de yaptığı konuşma; 10 Ekim 1994’te SHOW TV’de saat 23.30’da yayına giren “32. Gün” adlı programda Mehmet Ali Birand’ın iddiaları.

40 Bkz. 18.08.1997 gün ve 23084 sayılı *Resmi Gazete*’de (s. 2-6) yayınlanan, 4306 sayılı “İlköğretim ve Eğitim Kanunu, Milli Eğitim Temel Kanunu, Çıkrıklık ve Mesleki Eğitim Kanunu, Milli Eğitim Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun ile 24.03.1988 tarihli ve 3418 Sayılı Kanunda Değişiklik Yapılması ve Bazı Kağıt ve İşlemlerden Eğitime Katkı Payı Alınması Hakkında Kanun”.

41 Bkz. *Milli Eğitim Sayısal Veriler 2003-2004*, Ankara: MEB, 2004, s. 147.

42 Bkz.. *Milli Eğitim İstatistikleri 2007-2008*, Ankara: MEB, 2008, s. 73.

miştir. Ayrıca ortaokul ve lise seviyesindeki Rüşdiye, İdadî ve Sultanî gibi okullarda isim değişiklikleri yapılarak; Orta Mektep (Orta Okul) ve Lise adları kullanılmaya başlanmıştır.

Bu düzenlemeler yapılmadan önceki yıllarda ilkokulların programlarında Kur’an-ı Kerim, malumât-ı diniyye, ahlâk;⁴³ orta ve lise seviyeli okulların programlarında Kur’an-ı Kerim, siyer ve malumât-ı diniyye, akaid ve fıkıh, Arapça gibi dersler var iken,⁴⁴ Cumhuriyet döneminde bu dersler okul programlarından çıkarılmışlardır. En sona bırakılmış olan din bilgisi dersi ise; 1924’te liselelerin, 1927’de ortaokulların, 1929 ile 1931 yılları arasında ise İlkokullarla Öğretmen Okullarının programlarından çıkarılmıştır.⁴⁵ Yalnızca köy ilkokullarının 3. sınıfında Perşembe günleri yarım saat olarak 1939’a kadar devam edebilmiştir. Bu tarihten itibaren köy ilkokullarının programından da Din Bilgisi dersleri çıkarılmıştır.⁴⁶

Aradan yıllar geçtikten sonra 19 Şubat 1948 günü ilkokulların 4. ve 5. sınıflarına yeniden “isteğe bağlı olarak okutulmak üzere” din bilgisi dersi konulması kabul edilmiş,⁴⁷ fakat uygulama ancak 15 Şubat 1949 tarihinde başlatılmıştır.⁴⁸

1953 yılında Öğretmen Okullarının 9. ve 10. (lise 1. ve 2.) sınıflarına haftada 1’er saat ve mecburî olarak okutulmak üzere din bilgisi dersi konulmuştur.⁴⁹

43 *Düstur*, Tertib-i Sani, c. V, s. 804-823 (madde: 23, 77, 84.); *Maarif-i Umumiye Nezareti Mehtab-i İbtidaiye Ders Müfredatı* (6. 5. 4. ve 3. Dersâne Muallimli Mekteplere Mahsus), İstanbul: Matbaa-ı Âmire, 1330 (M. 1910, Rumi, 1914), s. 3; Mahmut Cevat İbnü’ş-şeyh Nafi, *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, İstanbul: Matbaa-ı Âmire, 1338, s. 322; *İlk Mektepler Müfredat Programı* (İkinci Tab), İstanbul: Devlet Matbaası, 1927, s. 5; Yurdagül Mehmedoğlu, *Tanzimat Sonrasında Okullarda Din Eğitimi*, İstanbul: İFAV Yay., 2001, s. 111-117.

44 *Düstur*, Birinci Tertip, 1303-1310, c. VI; Mahmut Cevat, *a.g.e.*, s. 270, 405-406; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, 1296, Defa 31, s. 84; *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye*, 1316, sene 1, s. 113-119, 453; Hasan Ali Yücel, *Türkiye’de Orta Öğretim*, Ankara, 1994, s. 143, 146-147, 153, 157, 158, 160-161, 185, 188; Hasan Ali Koçer, *Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme Problemi (1848-1967)*, Ankara, ts., s. 37, 52-54, 220; Yurdagül Mehmedoğlu, *a.g.e.*, s. 140-141, 163-164, 175, 181, 182, 185, 187, 193.

45 Hasan Ali Yücel, *a.g.e.*, s. 157-174, 217-223; ayrıca bkz. İ. Hakkı Tonguç, *Eğitim Yolu İle Canlandırılacak Köy*, 2. bs., İstanbul, 1947, s. 409; Yahya Akyüz, *Türkiye’de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri*, Ankara: Doğan Basımevi, 1978, s. 224.

46 *İlk Mektep Programları*, 1930; *Köy Mektepleri Müfredat Programı*, İstanbul, 1938, s. 74; Kazım Nami, *Muallimin Meslek Ahlâkı*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1934, s. 41; Yahya Akyüz, *a.g.e.*, s. 279.

47 Beyza Bilgin, *Türkiye’de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri*, Ankara: Emel Matbaacılık, 1980, s. 57.

48 *MEB Tebliğler Dergisi*, 7 Şubat 1949, sy. 524, s. 153.

49 “*Öğretmen Okulları ve Köy Enstitüleri Programı*”, Ankara, 1953’ten nakleden Ömer Okutan, *a.g.e.*, s. 423.

1956'da ortaokulların 1. ve 2. sınıflarına, 1967'de ise liselerin 1. ve 2. sınıflarına "isteğe bağlı olarak okutulmak üzere" din bilgisi dersi konulmuştur.⁵⁰

1974-1975 öğretim yılından itibaren, ilkokulların 4. ve 5. sınıfları ile ortaokulların her (1., 2. ve 3.) sınıfında, liselerin ise 1. ve 2. sınıflarında (toplam 7 yıl boyunca) haftada 1 saat ve 'zorunlu olarak' ahlâk derslerinin okutulacağı okullara tamim edilmiştir. Böylelikle isteğe bağlı olarak okutulan din bilgisi dersinin yanında bir de zorunlu olarak okutulacak ahlâk dersi devreye girmiş oldu.

12 Eylül 1980 askerî harekâtından (ihtilalden) sonra yeniden hazırlanan ve 1982'de yürürlüğe giren Türkiye Cumhuriyeti Anayasasınının 24. maddesinin gereği olarak, okullarda isteğe bağlı olarak okutulan Din Bilgisi dersi ile zorunlu olarak okutulan ahlâk dersleri birleştirilmiştir. 1982-1983 öğretim yılından itibaren "Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi" adıyla ilkokulların 4. sınıfından lise son (3.) sınıfa kadar zorunlu olarak okutulmaya başlanmıştır.

4- Yaygın Din Eğitimi Örneği Olarak Kur'an Kursları

Osmanlı Devleti döneminin okul programlarında Kur'an-ı Kerim ve malumat-ı diniye veya Kur'an-ı Kerim maa tecvid derslerinin okutulduğunu, Cumhuriyet dönemine geçildikten sonra 1924'te yürürlüğe konulan Tevhid-i Tedrisat Kanunu gereği okullarda yapılan düzenleme esnasında bu derslerin program dışı bırakıldığını ifade etmiştik. Okul programlarından Kur'an-ı Kerim dersleri çıkarılmış olmakla birlikte müstakillen Kur'an eğitim öğretimi yaptıran Kurs merkezlerine ilk yıllarda dokunulmamıştır. 1 Kasım 1928'de Harf İnkılâbı yapılması üzerine Arap harfleri ile okuma-yazma yasaklanmıştır. Aslında Harf İnkılâbı ile, Kur'an-ı Kerim okuma ve okutmak değil, 'Osmanlıca' da denilen Arap harfleri ile Türkçe yazı yazmak ve okumak yasaklandığı halde, bu bahane ile o dönemdeki sayısını bilemediğimiz Kur'an kursları kapatılmıştır.⁵¹ İşte bu tarihten sonra Kur'an okumak ve okutmak sıkı bir takibe alınmıştır. Fakat her şeye rağmen vatandaşlar, şehirde, köyde, kasabada gizlice de olsa Kur'an öğretimini sürdürmüştür.

1930'lu yılların başından itibaren İstanbul'da birkaç hoca efendiye yeniden kurs açarak yalnızca Kur'an-ı Kerim okutma ve namaz sûre ve dualarını öğretme konusunda izin verilmiştir. İstanbul dışında ise, Anadolu'nun bazı bölgelerinde sayılı birkaç hoca efendiye bu konuda izin verilmiştir. 1949-1950 öğretim yılında kurs merkezi sayısı ancak 127'ye ulaşmıştır.⁵² 1950'de siyasî iktidar el de-

50 Milli Eğitim Bakanlığı'nın 17 Eylül 1956 tarih ve 921 sayılı genelgesi ile ortaokullara din bilgisi dersi konulduğu tamim edilmiştir. Bkz. *Din ile İlgili Eğitim ve Öğretim Komitesi Raporu*, Ankara: MEB, 1961, s. 5; *MEB Tebliğler Dergisi*, 16 Ekim 1967, sy. 1474, s. 363.

51 H. Hüseyin Ceylan, *Cumhuriyet Dönemi Din-Devlet İlişkileri*, 2. bs., İstanbul: Risale Yay., c. II, 1990, s. 262.

52 Türkiye'de 1932-1950 yılları arasındaki Kur'an kursları, hoca ve talebe sayısı hakkında. bilgi için bkz. Gotthard Jaschke, *a.g.e.*, s. 76'daki tablo.

ğiştirdikten sonra ise kurs sayısı katlanarak artmağa devam etmiştir.⁵³ Diyanet İşleri Başkanlığının 2007 yılı istatistiklerine göre; 6.770’i öğretime açık, 1.452’si öğretime kapalı toplam 8.222 Kur’an kursu mevcuttur. Bu kurs merkezlerinde 9.306 bayan, 1.465 erkek olmak üzere 10.771 öğretici görev yapmaktadır.⁵⁴

B- Literatür

Osmanlı Devleti’nden günümüze kadar din eğitimi ve öğretimi alanındaki gelişmelerin tarihçesini kısaca özetledikten sonra şimdi, bu süreçlerle ilgili literatürü vereceğiz. Bilhassa son yarım asırlık zaman dilimi içerisinde İlahiyat Fakültelerinde örgün ve yaygın din eğitimi alanında araştırma yapan eğitimcilerin yayınlanmış kitaplarının isim listesini sunacağız. Bu arada her İlahiyattan en kıdemli konumda bulunan öğretim elemanının bir eserinin kısaca tanıtımını yapacağız.

Burada bir hususu belirtmek isteriz. Bu yazımızın kapsamı ve niteliği gereği din eğitimi ile ilgili iki genel literatürü vermeyip doğrudan Cumhuriyet dönemi din eğitimi üzerine yapılan çalışmalara değineceğiz. Üzerinde durmayacağımız iki temel literatürden biri İslâm dininin iki temel kaynağı olan Kur’an-ı Kerim ve Hadis kitapları ile İslâm tarihi boyunca eğitim ve din eğitimi ile ilgili kitap veya “risale” yazmış müelliflerin eserleri; ikincisi ise son dönemde müelliflerin din eğitimcisi ve bilim adamı sıfatıyla projeksiyonlarını İslâm eğitim tarihine çevirerek bu alanda verdikleri eserler.

İslâm âlim ve eğitimcileri vazgeçilemez iki temel kaynak olarak Kur’an ve hadislere başvurmuşlardır. Bu müelliflerden İbn Sahnûn, el-Kâbisî vb. müellifler asırlar önce Kur’an ve Hadisler ışığında uyguladıkları eğitim ve öğretim yöntemlerini yazılı olarak bize aktarmışlardır. Eserlerde ortaya konulan görüş ve tavsiyelerin dikkatle incelenmesi halinde, günümüz eğitimcilerine kaynaklık edecek konumda oldukları anlaşılacaktır.

Cumhuriyet döneminde yetişen eğitimcilerimiz genellikle kendi kültürümüze, özellikle İslâm kültürüne sırt çevir(til)miş, Batılı eğitimcilerin görüş ve tespitlerini esas alarak yetiş(tiril)mişlerdir. İslâm ve Türk eğitimcileri ve eserleri yeterince tanıtılmamış, hatta ‘yok’ sayılmıştır. Bundan dolayı -bazı istisnalar hariç- bugünkü eğitimcilerimizin önemli bir kısmı geçmişimizle pek barışık değildir. Bu konuda İlahiyat Fakültelerimizdeki din eğitimcilerine önemli görev ve sorumluluklar düşmektedir. Şayet onlar, Arapça ve Osmanlıca olarak kaleme alınmış olan eğitimle ilgili eserleri inceleyip eğitim dünyasının bilgi ve ilgisine sunabilir ve gerekli tanıtımı yapabilirlerse büyük bir hizmet yapmış olacaklardır. Ancak onların tek taraflı olarak bu hizmeti yapmaları yeterli olmaya-

53 Mustafa Öcal, “Türkiye’de Kur’an Eğitim ve Öğretiminde Görülen Gelişmeler ve Bir İcazet-name Örneği”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004, c. XIII, sy. 2, s. 81-140.

54 Bkz. *Diyanet İşleri Başkanlığı İstatistikleri 2007*, Ankara, 2008, s. 105-106.

caktır. Üniversitelerimizde görev yapan eğitimcilerimizin de, yönlerini birazcık olsun Doğu'ya çevirip, İslâm düşünür ve eğitimcilerinin görüşlerine yer vermeleri gerekir. Gerek din eğitimcileri ve gerek diğer eğitimciler ve eğitim tarihçileri, İslâm eğitimcileriyle Batılı eğitimcilerin görüşlerini mukayese ederek ortaya yeni eserler koyma gayreti içerisinde olmalıdırlar.

Genel olarak din eğitimi literatürüne baktığımızda, bu alanda yapılmış her bir araştırmanın din eğitimi tarihi açısından ayrı bir önemi bulunduğunu görürüz. Çünkü onlardan her biri farklı bir dönemi incelemekte ve bize önemli bilgiler sunmaktadır. Kimi İslâm'ın iki ana kaynağı olan Kur'an ve Hadisler üzerinde inceleme yapmış, kimi de yine bu iki ana kaynaktan yararlanmak suretiyle asırlar içerisinde din eğitimi ve öğretimi sahasındaki uygulama ve gelişmeler konusunda tespitlerde bulunmuştur.

Türkiye'de ve İslâm âleminde bilhassa Kur'an ve Hadisler üzerinde çok sayıda araştırma yapılmış olmakla birlikte biz onların her birini bu makalenin sınırları çerçevesinde ayrı ayrı tanıtmaya ve değerlendirme imkânı bulamadık. Onlardan din eğitimi literatürüne girmesi gereken bazıları şunlardır: Yaşar Fersahoğlu; *Kur'an'da Zihin Eğitimi*, İstanbul: Marifet Yay., 1996; Turgay Gündüz, *Kur'an'da Korku Motifi -İnzar Kavramına Eğitimbilimsel Yaklaşım-*, İstanbul: Düşünce Kitabevi Yay., 2004; Mehmet Şanver; *Kur'an'da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi*, İstanbul: Pınar Yay., 2001; Said Ramazan el-Bûtî; *Kur'an Eğitiminin Eşsiz Davet Metodu*, Şükrü Özen (çev.), İstanbul: Madve Yay., 1987; Ebu'l-Hasan en-Nedevî; *İslâm'da Tebliğ Metodu ve Tebliğciler*, Kemal Sandıkçı (çev.), İstanbul: Çığır Yay., 1978; Muhammed Kutub, *İslâm Terbiye Metodu ve Ahlâk Sistemi*, Ali Özek (çev.), İstanbul: Hisar Yay., 1977; S. M. Nakib el-Attas, *İslâmi Eğitim -Araçlar ve Amaçlar-*, Ali Çaksu (çev.), İstanbul: Endülüs Yay., 1991; Seyyid Ali Eşref, *İslâm Eğitiminde Yeni Ufuklar*, Osman Tunç (çev.), İstanbul: Fikir Yay., 1991; Muhammed Çelik, *Kur'an'ın İkna Hususiyeti*, İzmir: Çağlayan Yay., 1996; Zahir b. Awad el-Elmaî, *Kur'an'da Tartışma Metodları*, Ercan Elbinsoy (çev.), İstanbul: Pınar Yay., 1984; M. Zeki Duman, *Kur'an-ı Kerim'de Sosyal Münasebetler: Âdâb-ı Muaşeret*, İstanbul: Dilek Matbaası, 1982.

Hz. Muhammed'in hadisleri üzerinde de çok sayıda çalışma yapılmıştır. Ancak, makalenin sınırlarını zorlamamak için onları burada tek tek tanıtamayacağız.

Kur'an ve Hadisler üzerinde yapılan çalışmalardan ayrı İslâm tarihi boyunca din eğitimi ve öğretimi alanında fikir üretip eser ortaya koyan şahıslar ve uygulama biçimleri konusunda da epeyce çalışma yapılmış, literatür oluşturulmuştur. Ayrıca din eğitimi ve öğretimi tarihinin farklı dönemleri ile ilgili çok önemli eserler yayınlanmıştır. Buna rağmen bu alanda yapılan çalışmaları yeterli görmek mümkün değildir. Hatta diyebiliriz ki; şimdiki kadar yapılan çalışmalar henüz başlangıç halindedir. Her bir müellif ve her bir asır üzerinde ayrı ayrı çalışmalar yapılmış günümüz insanının ve gelecek nesillerin istifadesine sunulması gerektiğini düşünüyoruz.

1- İlähiyat Fakültelerinde Yazılan Kitap ve Makaleler

Cumhuriyet döneminin ilk çeyreğinde dinî eğitim ve öğretim yaptıran kurumlar faaliyette olmadığı için bu alanda yetersizlik sözkonusu idi. 1949’da A.Ü. İlähiyat Fakültesi’nin, 1951’de İmam-Hatip Okullarının, 1959’dan itibaren ise Yüksek İslâm Enstitülerinin açılmaya başlanmasından sonra dinî hayatta yeniden canlanma başlamıştır. Bu dinî eğitim ve öğretim kurumlarından yetişenlerden bir kısmı tekrar mezun oldukları yüksek öğretim kurumlarına öğretim elemanı olarak dönmüşler, yüksek lisans ve doktora tez çalışması yaparak veya müstakil araştırmalar gerçekleştirerek her geçen yıl artan oranda eser vermişlerdir. Bunun doğal sonucu olarak toplumun dinî-ilmî ve kültürel hayatında yeniden bir canlanma ve gelişme gözlenmiştir. Bu makalenin sınırları çok daha geniş olmuş olsaydı burada İlähiyat Fakültelerinde görev yapan her anabilim dalının öğretim elemanlarının çalışmalarından örnekler vermek isterdik. Bu mümkün olmadığı ve konumuz da “Türkiye’de Din Eğitimi Tarihi ve Literatürü” olduğundan yalnızca İlähiyat fakültelerinde mevcut Din Eğitimi Anabilim Dalı öğretim elemanlarının çalışmalarından örnekler vermekle yetinmek durumundayız. Bu çerçevede, her İlähiyat fakültesinden ilk ve öncü konumdaki bir din eğitimcisinin bir eserini tanıttıktan sonra kendisinin ve diğer meslektaşlarının eserlerinin yalnızca isimlerini vermekle yetineceğiz.

Ankara Üniversitesi İlähiyat Fakültesi’nde

Prof. Dr. Beyza Bilgin ve yayınlanmış eserleri:

Prof. Dr. Beyza Bilgin, Ankara Üniversitesi İlähiyat Fakültesi’nde Din Eğitimi Anabilim Dalının kurucusudur. Aynı zamanda bu sahada ilk defa doktora yapan, Doçent ve Profesör unvanlarını ilk defa alan kişidir.

Türkiye’de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri (Ankara: Emel Matbaacılık, 1980) isimli 174 sayfalık ilk kitabı, kendisinin 1975-1976 öğretim yılında Türkiye genelindeki bütün liselerde görevli din bilgisi öğretmenlerine anket uygulayarak yaptığı doçentlik tezi çalışması olup bu alanın ilk anketli çalışma örneğidir. Giriş kısmında bir din eğitimi tarihçesi verildikten sonra o dönemdeki öğretmenlerce din bilgisi dersinde kullanılan öğretim metotları, değerlendirme ölçüleri ve ders kitapları hakkında tespitler yapılmaktadır. Ayrıca o dönemde din bilgisi dersi ‘isteğe bağlı’ olarak okutulduğu için, okullarda öğrencilerin yüzde kaçının derse girdiğinin tespiti yapıldıktan sonra derse karşı ilginin artırılabilmesi hususunda alınması gereken tedbirler sözkonusu edilmektedir.

Beyza Bilgin’in diğer eserleri ise şöyledir: *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi (İlkokul 5. sınıf)*, Ankara: MEB, 1982; *Özel Öğretim Yöntemleri, Din ve Ahlâk Bilgisi Öğretimi*, Eskişehir: Açık Öğretim Fakültesi Yayınları, 1987; *İslâm ve Çocuk*, Ankara: D.İ.B., Yay., 1987; *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Ankara: A. Ü. İlähiyat Fakültesi Yay., 1988; *Din Öğretimi* (Mualla Selçuk ile birlikte), Ankara: Akit Yay.,

1991; *Elli Bin Yıllık Bir Gün*, Ankara: Gün Yayıncılık, 1992; *İslâm Gerçeği* (Altı yazarlı), Ankara: A. Ü. İlahiyat Fakültesi Yay., 1995; *Karanlığı Işık Yapmak 1-2*, Ankara: Gün Yay., 1999-2003; *İslâm'da Kadının Rolü: Türkiye'de Kadın*, Ankara: Konrad Adenauer Vakfı Türkiye Temsilciliği Yay., 2001.

Prof. Dr. Mualla Selçuk'un eserleri:

Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler, Ankara: TDV Yay., 1990; *Din Hizmetlerinde İletişim ve Halkla İlişkiler (Dini Danışmanlık ve Rehberlik)*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yay., 1999; *Din Öğretimi* (Beyza Bilgin ile birlikte), Ankara: Akit Yay., 1991.

Prof. Dr. Cemal Tosun'un eserleri:

Din ve Kimlik, Ankara: TDV Yay., 1993; *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, Ankara: Pegem A Yay., 2000; *Konu Alanı Ders Kitabı İnceleme Kılavuzu, Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi 4-8* (Recai Doğan, Ayşe Korkmaz ile), Ankara: Nobel Yay., 2001; *İlköğretim 4. ve 5. Sınıflar İçin Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretimi* (Recai Doğan ile), Ankara: Pegem A Yay., 2002; *İmam Hatip Liseleri Hitabet ve Mesleki Uygulama* (Recai Doğan ile), Ankara: MEB Yay., 2002; *İlköğretim 6. 7. ve 8. Sınıflar İçin Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretiminde Kavram Haritaları* (Recai Doğan ile), Ankara: Pegem A Yay., 2005.

Prof. Dr. Recai Doğan'ın eserleri:

Konu Alanı Ders Kitabı İnceleme Kılavuzu, Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi 4-8 (Cemal Tosun, Ayşe Korkmaz ile), Ankara: Nobel Yay., 2001; *İlköğretim 4. ve 5. Sınıflar İçin Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretimi* (Cemal Tosun ile), Ankara: Pegem A Yay., 2002; *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi 4-8*, İstanbul: MEB Yay., 2002; *İmam Hatip Liseleri Hitabet ve Mesleki Uygulama* (Cemal Tosun ile), Ankara: MEB Yay., 2002; *İlköğretim 6. 7. ve 8. Sınıflar İçin Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretimi*, Ankara: Pegem A Yay., 2003.

Doç. Dr. Nurullah Altaş'ın eserleri:

İlköğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretimi, Ankara: Nobel Yay., 2001); *Çok Kültürlülük ve Din Eğitimi*, Ankara: Nobel Yay., 2003; *Gençlik Döneminde Din Olgusu ve Liselerde Din Öğretimi*, Ankara: Nobel Yayıncılık, 2004; *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmen El Kitabı*, İstanbul: Değerler Eğitim Merkezi Yay., 2007.

Prof. Dr. Hüseyin Atay'ın bir eseri:

Anabilim Dalı Kelâm olan Atay'ın din eğitimi tarihi ile ilgili eseri; *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi: Medrese Programları, İcazetnameler, İslahat Hareketleri*, İstanbul: Dergâh Yay., 1983.

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde

Prof. Dr. Halis Ayhan’ın eserleri:

İlahiyat fakültelerinde Din Eğitimi Anabilim Dalının öncü isimlerinden Prof. Dr. Halis Ayhan’ın ilk kitabı *Eğitime Giriş ve İslâmiyet’in Eğitime Getirdiği Değerler* (İstanbul: Damla Yay., 1982) ismini taşımaktadır.

Ayhan’ın en önemli eseri 622 sayfalık *Türkiye’de Din Eğitimi*’dir (İstanbul: İFAV Yay., 1997). Cumhuriyet dönemi din eğitimi tarihi konumunda olan bu eserin; Birinci bölümünde 1920-1933 yılları arasında din eğitimi ve öğretimi alanında görülen gelişmeler ele alınmaktadır. Bu bağlamda, Tevhid-i Tedrisat Kanununun kabul edilip uygulamaya konulması üzerine açılıp kapatılan İmam ve Hatip Mektepleri ile Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi hakkında bilgiler verilmektedir. İkinci bölümde 1933-1946 yılları arasında, 1943 yılında toplanan II. Milli Eğitim Şûrası gündeminden başlayarak din ve ahlâk eğitiminin yeniden gündeme gelişi hakkında bilgiler verilmektedir. İlkokullara, Öğretmen Okullarına, ortaokullara ve liselere yeniden din bilgisi dersi konulması ile din görevlisi yetiştirme konusundaki arayışlar ve imam ve hatip yetiştirme kurslarının açılışı anlatılmaktadır. Üçüncü bölüm; 1946-1980 yılları arasındaki gelişmeleri kapsamaktadır. Burada İmam-Hatip Okulları, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Yüksek İslâm Enstitülerinin açılışı ile bu alanda görülen gelişmeler söz konusu edilmektedir. Ayrıca ilk ve ortaöğretim kurumlarına Ahlâk derslerinin konulmasından bahsedilmektedir. Dördüncü bölümde ise 1980-1998 yılları arasındaki gelişme ve değişimler anlatılmaktadır. Bilhassa 12 Eylül 1980 askerî harekâtından sonra din eğitimi ve öğretimi alanındaki olumlu-olumsuz gelişmeler ayrıntılarıyla anlatılmaktadır.

Yazar, örgün ve yaygın din eğitimi ve öğretimi alanında ortaya çıkan gelişme ve değişmelerin önemli bir kısmını; öğrenci, öğretmen, öğretim üyesi ve yönetici olarak bizzat yaşadığı için birçok yerde kaynaklara ve belgelere dayanmakla birlikte zaman zaman da kendi düşünce ve gözlemlerine, kaleme aldığı raporlara vb. dayanarak anlatmaktadır.

Ayhan’ın diğer eserleri ise şunlardır: *Din Eğitimi ve Öğretimi (İman-İbadet)*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 1988; *Eğitim Bilimine Giriş*, İstanbul: Şule Yay., 1995; *21. Yüzyılda Eğitim ve Türk Eğitim Sistemi* (Orhan Oğuz ve Ayla Oktay ile), İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2001; *Din ve Ahlâk Eğitimi ve Öğretimine Yeni Yaklaşımlar* (H. Hökelekli, Y. Mehmedoğlu, M. Öcal ve H. Ekşi ile), İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2004.

Prof. Dr. Bayraktar Bayraklı’nın eserleri:

İslâm’da Eğitim, Batı Eğitimi Sistemleriyle Mukayeseli, İstanbul: İFAV Yayınları, 1989; *İmtihan Pedagojisi ve Ölçme Değerlendirme* (Ömer Çam ve Abdurrahman Dodurgalı ile), İstanbul: İFAV Yay, 1998; *Mukayeseli Eğitim Felsefesi Sistemleri*, İstanbul:, 1999; *Kuran’da Değişim, Gelişim ve Kalite Kavramları*,

İstanbul: İFAV Yay., 1999; *Ayetlerin Işığında İman İbadet ve Ahlâk Üzerine Sohbetler*, İstanbul: Bayraklı Yay., 2000; *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kuran Tefsiri (21 cilt)*, İstanbul: Bayraklı Yay., 2001.

Prof. Dr. Mehmet Faruk Bayraktar'ın eserleri:

İslâm Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri, İstanbul: İFAV Yay., 1984; *Türkiye'de Yaygın ve Örgün Din Eğitimi Meseleleri*, İstanbul, 1988; *Eğitim Kurumu Olarak Kur'an Kursları Üzerine Bir Araştırma*, İstanbul: Yıldızlar Matbaası, 1992; *Eğitim ve Öğretimin Esasları*, (İbn Sahnun'dan çeviri), İstanbul: İFAV Yay., 1996; *İbn Cema'a'da Öğretmen ve Öğrencilere Öğütler*, İstanbul: İFAV Yay., 1997; *Türkiye'de Vaizcilik (Tarihçesi ve Problemleri)*, İstanbul: İFAV Yay., 1997.

Prof. Dr. H. Mahmut Çamdibi'nin eserleri:

Din Eğitimine Giriş, İstanbul:, 1989; *Din Eğitiminin Temel Meseleleri*, İstanbul: İFAV Yay., 1994; *Eğitim İlkeleri ve Rehberlik*, İstanbul: İFAV Yay., 2000; *Din Eğitiminde İnsan ve Hayat*, İstanbul: Çamlıca Yay., 2003.

Prof. Dr. Abdurrahman Dodurgalı'nun eserleri:

Ailede Çocuğun Din Eğitimi, İstanbul: İFAV Yay., 1996; *Din Eğitimi ve Öğretiminde İlkeler ve Yöntemler*, İstanbul: İFAV Yay., 1999; *Sevgi Peygamberi ve Yetişkin Din Eğitimi*, İstanbul: Rağbet Yay., 2002.

Prof. Dr. Mustafa Usta'nın eserleri:

Divan-ı Kebir'de Mevlânâ'nın Eğitim Görüşü, İstanbul: İFAV Yay., 1995; *Türkiye'de Yüksek Din Eğitiminin Kurumlaşma ve Ekolleşme Sorunları*, İstanbul: İFAV Yay., 2001; *Mevlânâ'da Eğitim İlkeleri, Dostlara Öğütler*, İstanbul: İFAV Yay., 2007.

Prof. Dr. Yaşar Fersahoğlu'nun eserleri:

Kur'an'da Zihin Eğitimi, İstanbul: Marifet Yay., 1996; *Eğitim Öğretim Açısından İlahiyat Fakültelerinde İletişim*, İstanbul: Marifet Yay., 1997; *Din Eğitimi ve Öğretiminde Duygu Eğitimi*, İstanbul: Marifet Yay., 1998; *Dinler ve Çevre*, İstanbul: Marifet Yay., 2003; *İslâm Eğitimine Giriş*, İstanbul: Marifet Yay., 2003;

Doç. Dr. Yurdağül (Konuk) Mehmedoğlu'nun eserleri:

Okul Öncesi Çocuklarda Dinî Duygunun Gelişimi ve Eğitimi, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1994; *Erişkin Bireyin Kendilik Bilinci ve Din Eğitimi*, İstanbul: Rağbet Yay., 2001; *Tanzimat Sonrasında Okullarda Din Eğitimi*, İstanbul, 2001; *Ahlâki ve Dini Gelişim*, İstanbul: Morpa Yay., 2003; *Küreselleşme Ahlâk ve Değerler* (Ali Ulvi Mehmedoğlu ile), İstanbul: Litera Yay., 2006.

Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde

Prof. Dr. Abdullah Özbek’in eserleri:

Abdullah Özbek’in öne çıkan eseri *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*’dir. (Konya: Selâm Yay., 1988). 304 sayfalık bir kitap halinde kaleme alınan eser, Hz. Muhammed’in eğitimcilik yönüne dikkat çekmek amacıyla oluşturulmuştur.

Birinci bölümde bir eğitimci olarak Hz. Muhammed’in şahsiyetinden bahsedilmektedir. Burada önce “Kur’an’da Hz. Muhammed” başlığıyla konuya yaklaşılmaya çalışılırken, arkasından Hz. Muhammed’in kendisini hangi özellikleriyle tanıttığı ve daha sonra da yakın arkadaşlarının (Ashabın) gözüyle nasıl tanınıp tanıtıldığına örnekler verilmektedir. İkinci bölümde Hz. Muhammed’in eğitiminin genel özelliklerine dikkat çekilmektedir. Üçüncü bölümde ise Hz. Muhammed’in öğretim metotlarına yer verilmektedir. Burada; takrir (anlatım), soru-cevap, temsil, tartışma, tedricilik (yavaş yavaş, kademe kademe anlatım), kıssalarla, örnekler vererek, yaparak-yaşayarak, öğüt vermek suretiyle insanları nasıl eğitip onlara İslâm’ı ve güzel ahlâkı nasıl öğrettiği anlatılmaktadır.⁵⁵

Özbek’in diğer eserleri şunlardır: *Eğitimsel Değer Açısından Ahlâk Eğitimi*, Konya: Selçuk Üniversitesi Yay., 1982; *Bir Eğitimci Olarak Âkif*, Konya: Selâm Yay., 1988; *Bir Eğitimci Olarak Nasreddin Hoca*, Konya: Esra Yay., 1990; *Kuran’da Tevhid Eğitimi*, Konya: Esra Yay., 1996.

Prof. Dr. Mustafa Tavukçuoğlu’nun eserleri:

Avrupa’da Türk Ailesi ve Din Eğitimi (Avusturya Örneği), Konya: Mehir Vakfı Yay., 2000; *Belçika’da Türk Ailesi ve Din Eğitimi*, Konya: Mehir Vakfı Yay., 2000; *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi (Eğitim Fakülteleri İçin)* (Hüsamettin Erdem ile), Ankara: Mikro Yay., 2002; *İlahiyat İlköğretim Programı Okul Deneyimi Uygulamaları*, Konya: Sebat Ofset Matbaacılık, 2003.

Dr. Muhittin Okumuşlar’ın eseri:

Fitrattan Dine -Din Fitrat Eğitim İlişkisi-, Konya: Yediveren Kitap, 2002.

Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde

Prof. Dr. Muhammed Şevki Aydın’ın eserleri:

M. Şevki Aydın’ın, *Din Dersi Öğretmenlerinin Pedagojik Formasyon Yeterlikleri* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yay., 1996) adlı 244 sayfalık eseri kendisinin doktora tezidir. Kayseri’de muhtelif ortaokul ve liselerde öğretmenlik yapan 101 Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi öğretmeni ile 843 öğrenciye anket uygulanarak yapılmıştır.

Aynı zamanda “giriş” mahiyetinde olan birinci bölümde “araştırma problemi” ele alınmakta, ayrıca araştırmanın amacı, önemi vb. konularda açıklama-

⁵⁵ Abdullah Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, Konya: Selâm Yay., 1988.

lar yapılmaktadır. İkinci bölümde çalışma yöntemi ve anket uygulaması ile verilerin analizi ve yorumlaması yapılmaktadır. Üçüncü bölümde anket uygulanan deneklerle ilgili kişisel bilgilerin tespitinden sonra din kültürü ve ahlâk bilgisi öğretmenlerinin pedagojik formasyonlarının yeterlikleri ile ilgili bulgu ve yorumlara yer verilmektedir. Dördüncü ve son bölümde ise özet, sonuç ve öneriler yer almaktadır.

Bu çalışma, İlahiyat fakültelerinden yetişmekte olan din kültürü ve ahlâk bilgisi öğretmeni adaylarının bilhassa pedagojik formasyon bakımından daha iyi yetiştirilmeleri konusunda fakülte öğretim elemanlarına ışık tutucu mahiyettedir.

Prof. Dr. Muhammed Şevki Aydın'ın diğer eserleri: *Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi Öğretmeni Yetiştirme ve İstihdam (1923–1998)*, Kayseri: İBAV Yay., 2000; *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretim Kılavuzu 4–8*, Ankara: MEB Yay., 2002.

Yrd. Doç. Dr. Süleyman Akyürek'in eserleri:

İlköğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersi Öğretim Kılavuzu (4.-8. Sınıf), (Komisyon), İstanbul: MEB, 2002; *Din Öğretiminde Kavram Öğretimi (Doğruluk Kavramı Örneği)*, İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2004.

Dokuz Eylül İlahiyat Fakültesi'nde

Prof. Dr. Selahattin Parladır'ın eserleri:

İlahiyat fakültelerinde din eğitimcilerinin öncülerinden biri olan Selahattin Parladır'ın öne çıkan eserlerinden biri *Din Eğitimi Bilimine Giriş*'tir (İzmir: Anadolu Matbaacılık, 1996). Parladır, “Giriş” kısmında din eğitimi ile ilgili bazı temel kavramları, din eğitiminin konularını, sınırlarını, amacını belirledikten sonra eserini, üç bölüme ayırmıştır. 124 sayfalık eserin; birinci bölümünde konuya, “Din Eğitimi ve Psikoloji” başlığı altında yaklaşmaktadır. Burada ağırlıklı olarak çocukluk, ergenlik, orta yaşlılık ve yetişkinlik dönemlerinde din konuları işlenmektedir. İkinci bölümde “din eğitiminin hedefleri” ve okullarda din ve ahlâk öğretiminin amaçları belirlenmektedir. Üçüncü bölümde ise din eğitimi prensip ve metotlar ele alınıp işlenmektedir.

Parladır'ın diğer eserleri: “Asr-ı Saadette Eğitim”, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm*, c. I–V içinde, Vecdi Akyüz (ed.), İstanbul: Beyan Yay., 1994, c. IV, s. 417-452; *Eğitim Bilimi*, İzmir: Anadolu Matbaacılık, 1996.

Doç. Dr. Halit Ev'in eserleri:

Almanya'da Çocuklara Yönelik Kur'an ve Dinî Bilgiler Kursları, İzmir: Tibyan Yay., 2003; *Türkiye'de Yüksek Din Öğretimi Kurumları ve Öğretmen Yetiştirme*, İzmir: Tibyan Yay., 2003.

Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde

Doç. Dr. Abbas Çelik’in eserleri:

Abbas Çelik’in yayınlanmış eserlerinden biri *Din Eğitimimize Tarihsel Yaklaşım* (Erzurum: Kültür ve Eğitim Vakfı Yay., 2001) adını taşıyan 128 sayfalık kitaptır. Kitabın Giriş kısmında; din, eğitim ve din eğitimi kavramlarının açıklanması yapılmakta ve din-eğitim ilişkileri üzerinde durulmaktadır. “İslâm’da Eğitim Yer ve Kurumları” başlıklı ikinci kısmı Hz. Muhammed’in eğitimcilik yönü, uyguladığı öğretim yöntemleri vb. konulara atıflarda bulunmaktadır. Ayrıca klasik İslâm eğitim yer ve kurumları hakkında bilgiler verilmektedir. Sonra modern eğitim kurumları ve din eğitimi ile alakalı açıklamalar yapılmaktadır. üçüncü kısımda ise İslâm eğitimcileri ve eğitimle ilgili bazı konular hakkında bilgiler verilmekte ve açıklamalar yapılmaktadır.

Doç. Dr. Abbas Çelik’in diğer yayınları ise şunlardır:

İsmail Hakkı Baltacıoğlu’na Göre Din Eğitimi, Erzurum: Aktif Yay., 2004; *Radyo ve Televizyonlarda Yayınlanan Dini Programları Eğitim Açısından Değerlendirme (Erzurum Örneği)*, Erzurum: Aktif Yay., 2004.

Doç. Dr. Musa Bilgiz’in eserleri:

Anabilim Dalı Tefsir olan Doç. Dr. Musa Bilgiz’in eğitimle ilgili eserleri:

Çocuk Eğitiminde Sevgi, İstanbul: Beyan Yay., 2006; *Hayırlı Çocuk Yetiştirmenin Temel İlkeleri*, İstanbul: Beyan Yay., 2006; *Peygamberimizin Çocuk Sevgisi*, İstanbul: Beyan Yay., 2006.

Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde

Yrd. Doç. Dr. Mustafa Öcal’ın eserleri:

Mustafa Öcal’ın çalışmaları iki yönlü devam etmektedir: din eğitimi ve öğretiminde kullanılan metotlar ve din eğitimi tarihçesi.

344 sayfalık *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metotlar* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1990) isimli kitabında 7 bölüm mevcuttur: Altı bölümünde öğretmenlik mesleğine hazırlık, çocuk ve gençlerde görülen dinî duygu ve düşünce gelişimi, okul sınıflarında oluşan sınıf psikolojisi ve disiplin konusu, ders hazırlama planları, ders anlatma ve öğretim metotları ile din eğitimi ve öğretimi alanında öğrencilere verilecek ödev konuları ele alınıp işlenmektedir. Yedinci ve son bölümde ise, İlahiyat fakültesinden mezun olduktan sonra yeni göreve gidecek gençlere, ilk günlerde ve sonraki dönemlerde okul ve sınıf içinde nelere dikkat edip, nasıl davranmaları gerektiği hususunda birtakım tavsiyelerde bulunmaktadır. Kezâ; bir din eğitimcisi olacak gençlere, sosyal çevre ve dinî kurum ve kuruluşlarla olumlu ilişkiler kurma konusunda birtakım öneriler sunulmaktadır.

Öcal'ın yayınlanmış diğer kitapları: *Ahlâk Dersleri* (Orta 1. 2. 3.) (H. Ayhan ve H. Hökeleki ile), İstanbul: Damla Yay., 1979; *Türk Milli Eğitiminde Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersleri* (Raşit Küçük ile), İstanbul: İslâm Medeniyeti Vakfı Yay., 1993; *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi* (İlkokul 4. 5., Ortaokul 1. 2. 3. ve Lise 1. 2. 3. sınıflar olmak üzere 8 ayrı kitap) (Hüseyin Algül ve Osman Çetin ile), İstanbul: Altın Kitaplar Yay., 1993-1998; *İmam-Hatip Liseleri ve İlköğretim Okulları*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1994; *15. Milli Eğitim Şûrası ve Okullarımızda Din Eğitimi ve Öğretimi*, İstanbul: Türkiye Gönüllü Teşekküller Vakfı Yay., 1996; *Din Bilgisi Dersleri İçin Yeni Bir Müfredat Programı*, Bursa: Furkan Matbaası, 1998; *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme* (M. Emin Ay ile), Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1994; *İlköğretim Okullarında Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi ve Öğretim Yöntemleri*, İstanbul: Düşünce Kitabevi Yay., 2003; *Eğitimde Rehberlik*, İstanbul: Düşünce Kitabevi Yay., 2004; *Din ve Ahlâk Eğitim ve Öğretimine Yeni Yaklaşımlar* (H. Ayhan, H. Hökeleki, Y. Mehmedoğlu ve H. Ekşi ile), İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2004; *Genç Din Eğitimcisine Mektuplar*, İstanbul: Düşünce Kitabevi Yay., 2005; *Kuruluşundan Günümüze Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, İstanbul: Özal Matbaası, 2006; "20. Yüzyılda Türkiye'de Din Eğitimi", U. Ü. İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Ders Notları, Bursa: Emin Yay., 7. çoğaltım, 2003; *İslâm Eğitim Tarihi*", U. Ü. İlahiyat Fakültesi İslâm Eğitim Tarihi Ders Notları, Bursa: Emin Yay., 5. çoğaltım, 2007; *Tanıkların Dilinden Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi ve Dini Hayat*, c. I-III, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008; *1930'lardan Günümüze Bursa'da Dinî Hayat*, (Bayram Sarıcan'ın hatıraları), Mustafa Öcal (haz.), İstanbul: Düşünce Kitabevi Yay., 2003; *Bulgaristan'dan Türkiye'ye Rumeli'den Bursa'ya -Hayatım ve Hatıratım-* (Ali Öztürk'ün hatıraları), Mustafa Öcal (haz.), İstanbul: Düşünce Kitabevi Yay., 2004.

Prof. Dr. Mehmet Emin Ay'ın eserleri:

Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım? Ankara: Timaş Yayınları, 1987; *Din Eğitimi ve Öğretiminde Mükâfat ve Ceza*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1993; *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme* (Mustafa Öcal ile), Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1994; *Ailede ve Okulda İdeal Din Eğitimi*, İstanbul: Mavi Yay., 1997; *Çocuk ve Peygamber*, İstanbul: Timaş Yay., 2005; *Yükseköğretimde Rehberlik -İlahiyat Fakülteleri Üzerine Bir Araştırma-*, İstanbul: Düşünce Kitabevi Yay., 2005; *Problemleri ve Beklentileri ile Türkiye'de Kur'an Kursları*, İstanbul: Düşünce Kitabevi Yay., 2005; *Şefkat Peygamberi Hz. Muhammed*, İstanbul: Beyza Kitap, 2007.

Doç. Dr. Mehmet Akif Kılavuz'un eserleri:

Yaşlanma Dönemi Din Eğitimi, Bursa: Arasta Yay., 2003; *Kur'an Kurslarında Yetişkin Din Eğitimi*, İstanbul: Düşünce Kitabevi Yay., 2005.

Yrd. Doç. Dr. Turgay Gündüz’ün eserleri:

İslâm Gençlik ve Din Eğitimi -Kuramsal Bir Çalışma-, İstanbul: Düşünce Kitabevi Yay., 2003; *Kur’an’da Korku Motifi: İnzar Kavramına Eğitimbilimsel Yaklaşım*, İstanbul: Düşünce Kitabevi Yay., 2004.

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Şanver’in eseri:

Kur’an’da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi, İstanbul: Pınar Yay., 2001.

Dr. İsmail Sağlam’ın eserleri:

İslâm ve Batı Eğitiminde Okulöncesi Eğitimi, Bursa: Rehber Ajans, 2001. *Çocuk ve İbadet (7-14 Yaş Dönemi İbadet Eğitimi Üzerine Bir Araştırma)*, İstanbul: Düşünce Kitabevi Yay., 2003.

Ondokuzmayıs Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi’nde

Prof. Dr. Mevlüt Kaya’nın eserleri:

Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum Samsun: Etüt Yay., 1998. Mevlüt Kaya tarafından kaleme alınan 268 sayfalık bu eser, 1995-1996 öğretim yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi’ne bağlı fakültelerde öğrenim gören 563 öğrenciye uygulanan anketli çalışmadan elde edilen bulgular üzerine kurgulanmıştır.

“Giriş” birinci bölüm olarak değerlendirilmekte ve burada gerekli ön açıklamalar yapılmaktadır. İkinci bölümde dinî tutum ve öğeleri ile dinî iletişim ve öğeleri konuları ele alınmaktadır. Üçüncü bölüm “yöntem” başlığını taşımakta ve çalışmada uygulanan yöntemle ilgili açıklamalar yapılmaktadır. Dördüncü bölüm anketle elde edilen bulgulara ve yorumlarına tahsis edilmiştir. Beşinci bölümde ise; sonuç ve öneriler yer almaktadır. Kaya’nın bir diğer çalışması; *Din Eğitimi Öğretmenlerinin Mesleki Tutum ve Tükenmişlik Düzeyleri*’dir (Samsun, 2004).

Prof. Dr. Mustafa Köylü’nün eserleri:

Din Görevlilerinin Mesleki Problemleri (Amasya ve Çorum Alevi-Bektaşlı Köyleri Üzerine Bir Araştırma), Samsun, 1998; *Yetişkin Din Eğitiminin Teorik Temelleri*, Samsun: Etüt Yay., 2000; *Islam and Its Quest For Peace: Jihad, Justice and Education*, Washington D.C., Cultural Heritage And Contemporary Change, Series II A, 2003; *Psiko-Sosyal Açıdan Dini İletişim*, Ankara: Ankara Okulu Yay., 2003; *Muslim and Christian Reflections on Peace*, (ed.), Maryland: University Press of America, 2005; *Küresel Ahlâk Eğitimi*, İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2006; *Dünya Dinlerinde Ortak Ahlâki Değerler*, İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2007.

Sakarya Üniversitesi İlâhiyat Fakültesinde

Prof. Dr. Suat Cebeci’nin eserleri:

Cebeci’nin; *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye’de Din Eğitimi* (Ankara: Akçağ Yayınevi, 1996) adlı 254 sayfalık eserinin *birinci bölümünde* din eğitimi ve din eği-

timi bilimi kavramları ile bunların konusu, amaç ve görevleri açıklanmaktadır. Ayrıca din eğitimi biliminin diğer bilimlerle ilişkisine dikkat çekilmektedir. İslâm eğitiminin temel esasları, din eğitiminde metotlar bu bölümde ele alınan diğer konulardır. İkinci bölüm Türkiye’de din eğitimi alanında yapılan çalışmalara tahsis edilmiş olup İlahiyat fakültelerinde bu alanda verilen eserler kısa kısa tanıtılmaktadır. Üçüncü bölüm ise “Türkiye’de Din Eğitimi Faaliyetleri” başlığı altında genel bir çerçeve çizildikten sonra, “Genel Din Eğitimi Faaliyetleri” kısmında kısaca Cumhuriyet döneminde okutulmakta olan din bilgisi derslerinin okul programlarından çıkarılması ve sonra tekrar konulmasından bahsedilmektedir. “Mesleki Din Eğitimi Faaliyetleri” kısmında İmam-Hatip Liseleri ile yüksek din eğitimi ve öğretiminin tarihçesi ve bu alanda görülen gelişmeler anlatılmaktadır. “Yaygın Din Eğitimi Faaliyetleri” kısmında ise, Diyanet İşleri Başkanlığının ilgi alanına giren hutbe, vaaz, Kur’an eğitim ve öğretimi ile yurt içi ve yurt dışındaki cami ve cami dışı din eğitimi faaliyetleri konusunda bilgiler verilmektedir.

Cebeci’nin diğer eserleri: *Öğretme ve Öğrenme Süreçlerinde Dini İletişim*, İstanbul: İz Yay., 2003; *Çağdaş Eğitim Akımları* (Ders notları), Sakarya, 2001; *Eğitim Teorileri* (Ders notları), Sakarya, 2006.

Prof. Dr. Recep Kaymakcan’ın eserleri:

Günümüz İngiltere’sinde Din Eğitimi, İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2004; *Gençlerin Dine Bakışı: Karşılaştırmalı Türkiye ve Avrupa Araştırması*, İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2007; *Yeni Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretim Programı İnceleme ve Değerlendirme Raporu*, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Eğitim Reformu Girişimi, İstanbul, 2007; *Teaching for Tolerance in Muslim Majority Societies*, (O. Leirvik ile ed.), İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2007.

Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde

Prof. Dr. Ramazan Buyrukçu’nun eserleri:

Ramazan Buyrukçu tarafından, Ankara, Antalya ve Erzurum’da görev yapmakta olan 343 imam hatibe anket uygulanmak suretiyle doktora tezi olarak hazırlanan *Din Görevlisinin Mesleğini Temsil Gücü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1995) bu alanda yapılan ilk ve özgün çalışmalardan biridir. 448 sayfalık eserin “Giriş” kısmından sonra birinci bölümde “Din Görevlilerinde Mesleki Formasyonun Oluşması” başlığı altında önce, mesleğe hazırlayan öğretim kurumlarının tarihçesi özetlenmektedir. Arkasından, “Mesleki Formasyonun Tartışılması ve Değerlendirilmesi” başlığı altında bazı düşünce ve tespitler ortaya konulmaktadır. İkinci bölüm “Mesleki Formasyonun Pratiğe Dönüştürülmesi” başlığını taşımaktadır. Burada, imamlara ve cemaate göre mesleki uygulama durum tespiti ve değerlendirilmesi yapılmaktadır. Sonra, “Meslek İçeri-

sinde Meslekî Gelişme”, “İmamların Eğitici ve Öğretici Özellikleri ve Tartışılması” başlıklarıyla ayrı birtakım tespit ve tartışmalar verilmektedir. Üçüncü bölümde “Meslek İçi ve Meslek Dışında İmamların Yaşayışı ve Değerlendirilmesi” ile ilgili tespitler, Dördüncü bölümde; “İmam-Cemaat Etkileşimi ve Tartışılması”, Beşinci bölümde “Genel Sonuçlar” verilip değerlendirilmektedir.

Buyrukçu’nun diğer eserleri: *Kur’an Kurslarında Din Eğitimi ve Öğretiminin Verimliliği Üzerine Bir Araştırma (Göller Bölgesi Örneği)*, Isparta: Fakülte Kitabevi, 2001; *Kurumsal Değişim ve Gelişim Boyutlarıyla Türkiye’de Mesleki Din Eğitimi-Öğretimi*, Isparta: Fakülte Kitabevi, 2007.

Yrd. Doç. Dr. Saadettin Özdemir’in eserleri:

Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Test Kitapçığı (Anadolu Liselerine Yönelik), Erzurum, 1992; *Korunmaya Muhtaç Gençlerin Din Öğretimi İhtiyaçları*, Isparta: Tuğra Ofset, 2002.

Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde

Dr. Talip Atalay’ın eserleri:

Talip Atalay tarafından doktora tezi olarak hazırlanıp sonra da kitaplaştırılan *İlköğretim ve Liselerde Dindarlık* (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2005) isimli anketli çalışmanın “Giriş” kısmında araştırmanın problemi, amacı, hipotezleri, önemi... vb. hususlar açıklanmaktadır.

Birinci bölüm “Kavramsal Çerçeve” başlığıyla eğitim, din eğitimi, din eğitimi bilimi, inanç ve tutumlar ve dinî duygunun gelişimi gibi konulara tahsis edilmiştir. İkinci bölüm; araştırmanın yöntemi, evreni, örnekleme, veri toplama araçları gibi anketli çalışmalarda ifade edilmesi gereken açıklamalara ayrılmıştır. Üçüncü bölüm, araştırma ile elde edilen bulguların yer aldığı ve kitabın önemli bir kısmını oluşturan bölümdür. Bu bölümde, anketle elde edilen bulgular kendi içerisinde iki kısım halinde tasnif edilmiştir. Birincisi “İlköğretim Bulguları”, ikincisi ise “Lise Bulguları” başlığını taşımaktadır. Her iki döneme ait bulgular da kendi içlerinde; inanç boyutu, duygu boyutu, davranış boyutu, bilgi boyutu, toplam dindarlık başlıkları altında incelenip değerlendirilmektedir. “Bulguların Değerlendirilmesi” başlığını taşıyan dördüncü bölümde ise ilköğretim ve ortaöğretim öğrencilerine uygulanan anketle ulaşılan bulguların 9 başlık altında değerlendirilmesi yapılmaktadır.

270 sayfadan oluşan ve özgün bir çalışmanın ürünü olan bu eserde önemli bazı tespitler yapılmıştır.

Atalay’ın diğer eseri: *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretimi: Kavramlar Yaklaşımlar Yöntemler ve Teknikler Örnek Ders İşlenişleri*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2001.

İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde

Prof. Dr. Şuayip Özdemir'in eserleri:

Cezaevlerinde Din Eğitimi (İstanbul: Arı Sanat Yay., 2006), Şuayip Özdemir'in 12 cezaevinde görev yapan 50 yönetici, muhtelif cezaevlerinde vâizlik görevi yapmış veya yapmaya devam etmekte olan 50 vâiz ve 8 cezaevinde hükümlü 450 mahkûma anket uygulayarak yapmış olduğu araştırmadır. Birinci bölümde araştırmanın teorik çerçevesi belirlenmektedir. İkinci bölüm anketle elde edilen bulgular ve yorumlamalarına tahsis edilmiştir. İlginç tespitlerin yer aldığı 204 sayfalık bu araştırma, bir sonuç değerlendirmesi ve bazı önerilerle tamamlanmaktadır.

Şuayip Özdemir'in diğer eserleri: *Seyit Ahmet Arvası Hayatı, Eserleri ve Eğitim Üzerine Görüşleri*, İstanbul Arı Sanat Yay., 2006; *Müftülerin Gözüyle Din Hizmetleri*, İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2006.

Rize Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde

Doç. Dr. Ahmet Koç'un eserleri:

Kur'an Kurslarında Eğitim ve Verimlilik Üzerine Bir Araştırma, Ankara: İlahiyat Yay., 2005. Ahmet Koç'un 264 sayfalık bu çalışması, 2003-2004 öğretim yılında Trabzon, Rize ve Giresun illerinde faaliyet gösteren 47 Kur'an kursunda kayıtlı toplam 454 öğrenci ile 92 kurs öğreticisine anket uygulanarak yapılmıştır.

İki bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde Kur'an Kursu öğrencileri ile, ikinci bölümde ise Kur'an kursu öğretmenleri ile ilgili bilgi, bulgu ve yorumlar yer almaktadır. Çalışma bir sonuç değerlendirmesi ve önerilerle tamamlanmaktadır.

Koç'un diğer çalışmaları: *İhvan-ı Safa'nın Eğitim Felsefesi*, İstanbul: İFAV Yay., 1999; *Kur'an'da Hz. Muhammed ve Eğitim Misyonu*, İstanbul: Seçil Ofset, 2003; *Kur'an'da İnsan ve Hz. Muhammed -Din Eğitimi Açısından Bir Yaklaşım*, İstanbul: Rağbet Yay., 2005.

Van Yüziüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde

Doç. Dr. Şakir Gözütok'un eserleri:

Şakir Gözütok tarafından kaleme alınan *İlk Dönem İslâm Eğitim Tarihi* (Ankara: Fecr Yay., 2003) adlı eser Hz. Muhammed döneminde uygulanan eğitim ve öğretimle ilgili bilgiler içermektedir. Dört bölümden oluşan eserin birinci bölümünde; İslâm'ın zuhuru (ortaya çıkışı) esnasında Arabistan'ın genel durumu ile ilgili bilgiler verilmektedir. İkinci bölümde İslâm öncesi döneme ait eğitim ve öğretim faaliyetleri ile ilgili olarak, Arap yazısı ve eğitim kurumları konusunda açıklamalar yapılmaktadır. Üçüncü bölümde İslâm'ın zuhurundan sonra ortaya konulan eğitim ve öğretim faaliyetleri anlatılmaktadır. Burada öne çı-

karılan hususlar; Hz. Peygamber ve ilim, o dönemdeki eğitim ve öğretim durumu, İslâm’ın zuhurundan sonraki eğitim kurumlarıdır. Dördüncü ve son bölümde ise “Hz. Muhammed döneminde uygulanan eğitim ve öğretim” başlığı altında bizzat Peygamber’in muallimliğinde uygulanan öğretim ve eğitim faaliyetlerinden bahsedilmektedir. Eser 244 sayfadır.⁵⁶

Şakir Gözütok’un diğer eserleri ise *İslâm’a Yönelik İthamlara Cevaplar*, Konya: Gözyaşı Yay., 1991; *Tasavvufta Şahsiyet Eğitimi*, İstanbul: Seha Yay., 1996.

Prof. Dr. İlhan Yıldız’ın eseri:

Din Görevlisi Perspektivinde Yerleşik Halk İnançları, Ankara: Se-Ba Ofset Yay., 2001.

Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde

Doç. Dr. Zeki Salih Zengin’in eserleri:

Doç. Dr. Zeki Salih Zengin’in *II. Meşrutiyette Medreseler ve Din Eğitimi* (Ankara: Akçağ Yay., 2002) adlı eserinde, “Giriş”ten sonra, II. Meşrutiyet döneminde medreselerle ilgili ıslahat düşüncelerinden ve çözüm arayışlarından bahsedilmektedir. Bu bağlamda, medreselerin idarî ve ilmî teşkilatı, eğitim ve öğretim, müderrislerin meslekî durumları, öğrencilerin sayısı, disiplini, mezuniyet sonrası hak ve istihdam imkânları konusunda bilgiler verilmektedir.

Sonra, resmî alanda yapılan medrese ıslahat çalışmalarından bahsedilmektedir. Islahat nizamnameleri, medreselerin idarî ve ilmî yönden yeniden teşkilatlandırılmaları, eğitim ve öğretim faaliyetleri, müderrislerin meslekî durumları ve öğrencilerin durumları ile ıslahat çerçevesinde din eğitimi meselesi ele alınıp işlenmektedir. 192 sayfalık kitap, bir sonuç değerlendirmesiyle tamamlanmaktadır.

Zengin’in diğer eserleri: *II. Abdülhamit Dönemi Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi (1876–1918)*, Adana: Baki Yay., 2003; *Tanzimat Dönemi Osmanlı Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi (1839–1876)*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yay., 2004.

Yrd. Doç. Dr. Nebahat Göçeri’nin eseri:

Dini Grupların Eğitim Anlayışı, Adana: Karahan Yay., 2004.

Çorum Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde

Doç. Dr. Osman Eğri’nin eserleri:

Osman Eğri’nin *Yaygın Din Eğitimi Açısından Bektaşilik* (İstanbul: Horasan Yay., 2003) isimli özgün çalışmasının birinci bölümünde; “Bektaşilikte Ehl-i

⁵⁶ Şakir Gözütok, *İlk Dönem İslâm Eğitimi Tarihi*, Ankara: Fecr Yay., 2003.

Beyt İle Manevi Otorite Sahibi Kimselerin Önemi ve Yetiştirilmek İstenen İnsan Tipi” konusu işlenmektedir. Burada; Hz. Peygamber’e duyulan sevgi, Hz. Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin sevgisi ve Oniki İmam meselesi öne çıkarılan konulardır. Ayrıca, Bektaşilikte manevî otorite sahibi kişilerle Bektaşî tekkelerinde yetiştirilmek istenen insan tipleri hakkında bilgiler verilmektedir. İkinci bölüm “Bektaşilikte İnanç, İbadet ve Ahlâk Eğitimi” başlığını taşımakta ve bu geleneğe göre inanç, ibadet ve ahlâk eğitimi konuları işlenmektedir. Üçüncü bölümde ise; “Bektaşilikte Diğer Eğitim Vasıtaları” başlığı altında manevî arınma vasıtaları olan uygulamalar ile manevî eğitime katkısı olan diğer unsurlar konusunda bilgiler verilmektedir. Öne çıkarılan konu başlıkları ise şöyledir: tövbe, seyr-i sülûk (Dört Kapı Kırk Makam), sohbet, ilim, zikir, semâh, dâr. Ayrıca gülbân ve duâlar, salavât-ı şerifeler, Battalnameler, Kerbelâ olayı ve bu olayın Bektaşî tekkelerinde işlenmesi, Bektaşilikte kullanılan elbiselerin taşıdığı anlam ve bunların eğitimsel değeri ele alınmaktadır. Bektaşî kaynaklarına inilerek kaleme alınan ve önemli bir boşluğu dolduran 320 sayfalık bu eser, ciddi bir çalışmanın ürünüdür.

Osman Eğri’nin diğer eserleri ise şunlardır:

Bektaşilikte Tasavvufî Eğitim, İstanbul: Horasan Yay., 2003; *Kitab-ı Dar*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2007; *Kitab-ı Cabbar Kulu*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2007.

Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde

Prof. Dr. Nevzat Yaşar Aşıkoglu’nun eserleri:

N. Yaşar Aşıkoglu’nun *Almanya’da Temel Eğitimdeki Türk Çocuklarının Din Eğitimi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1993) adlı eseri, adından da anlaşılacağı gibi Almanya’daki Türk işçi çocuklarının din eğitimleri konusunda anket uygulanarak yapılan 240 sayfalık bir araştırmadır. Bütün anketli çalışmalarda olduğu gibi 240 sayfadan ibaret bu çalışmanın “Giriş” kısmında da, araştırma problemi ortaya konulduktan sonra hipotezler, tanımlar, araştırmanın sınırları ve metodolojisi hakkında bilgiler verilmektedir.

Birinci bölümde Almanya’da temel eğitim dönemindeki Türk çocuklarının din eğitimi ele alınıp işlenmektedir. Burada araştırmacı öncelikle Almanya’da temel eğitim döneminde İslâm din derslerinin yasal durumu, İslâm din dersleri ile ilgili modeller hakkında bilgi vermekte ve Kur’an kursları ile okul din bilgisi ders programı karşılaştırılmaktadır. Ayrıca bu konudaki bazı sorunlar, öğretim programı ve ders kitabı hazırlama çalışmaları, İslâm din dersleri ile ilgili farklı kesimlerin görüş ve tutumları hakkında bilgi verilmektedir. İkinci bölümde Baden-Württemberg ve Bavyera eyaletlerinde İslâm din derslerinin durumları hakkında çeşitli yönlerden bilgiler verilmektedir. Üçüncü bölümde ise bu eyaletlerdeki İslâm din dersleri öğretmenlerinden başlamak suretiyle bu dersin ve öğret-

menlerin okuldaki durumları, statüsü, amacı, öğretim programı, kitapları vb. konularda bilgiler verilmektedir. Eser, sonuç ve önerilerle tamamlanmaktadır.

Aşkoğlu’nun diğer eserleri: *Bir Dünya Ahlâkı Projesi Üzerine* (Cemal Tosun, Recai Doğan ile), Ankara: Gün Yayıncılık, 1995; *Örgün Din Öğretiminin Yeniden Temellendirilmesi ve Yeni Program Önerileri*, Sivas: Dilek Ofset Matbaacılık, 1999.

Prof. Dr. Mehmet Zeki Aydın’ın eserleri:

Din Öğretiminde Yöntemler ve Buldurma Yöntemi, Ankara: Karakoç Yay., 1998; *İmam Hatip Liseleri Arapça Hazırlık 1-2 Ders Kitabı* (Galip Yavuz, Mustafa Kelebek ve Gökhan Sebati Işkın ile), İstanbul: MEB, 2001; *İmam Hatip Liseleri Arapça 9-11 Ders Kitabı* (Galip Yavuz ve Mustafa Kelebek ile), İstanbul: MEB, 2002; *Ahlâk Öğretiminde Örnek Olay İncelemesi Yöntemi*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2005; *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi 5. İlköğretim Okulları Ders Kitabı*, Ankara: Sözcü Yay., 2005; *Din Öğretiminde Yöntemler*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2005; *Ailede Çocuğun Ahlak Eğitimi*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2006.

Doç. Dr. Hüseyin Yılmaz’ın eserleri:

Kur’an’ın Işığında Müslim-Gayrimüslim Münasebetleri, İstanbul: Kayıhan Yay., 1997; *Din Eğitimi ve Sosyal Barış*, İstanbul: İnsan Yay., 2003; *Camilerin Eğitim Fonksiyonu*, İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2005.

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi’nde

Doç. Dr. Hamit Er’in eserleri:

İstanbul Darülfünunu İlâhiyat Fakültesi Mecmuası, Hoca ve Yazarları (İstanbul: İslâm Medeniyeti Vakfı, 1993) isimli eser, Hamit Er’in yüksek lisans tezidir. Eserin adından da anlaşılacağı gibi, *Dârulfünûn İlâhiyat Fakültesi Mecmuası* ile hoca ve yazarları üzerinde yapılmış bir araştırmadır. “Giriş”te önce “Cumhuriyet Öncesi - Basın-yayın” başlığı altında Osmanlılık, İslâmcılık, Türkçülük ve Batıcılık hakkında kısa bazı açıklamalar yapılmaktadır. Devamında Cumhuriyet sonrası basın-Yayın ile Dârulfünûn İlâhiyat Fakültesi hakkında, daha sonra da, araştırmaya konu olan İlâhiyat Fakültesi mecmuaları hakkında bilgi verilmektedir.

Birinci bölümde *Dârulfünûn İlâhiyat Fakültesi Mecmuası* sayıları ile ilgili açıklamalar yapılmaktadır. Sözkonusu fakülte 10 sayılı Arap harfli, 15 sayılı Latin harfli olmak üzere 25 sayı bilimsel nitelikli mecmua (dergi) yayınlamıştır. İkinci bölümde mecmuanın / derginin sayılarındaki makalelerin yayın sırasına göre incelenmesi yapılırken, üçüncü bölümde *Dârulfünûn İlâhiyat Fakültesi Mecmuası*’nın makale ve adlarına göre, dördüncü bölümde ise yazar ve adlarına göre fihristi verilmekte, beşinci bölümde Dârulfünûn İlâhiyat fakültesi hoca

ve yazarları, altıncı bölümde Dâru'l-Fünûn İlähiyat Fakültesi hocaları ve mecmuası yazarlarının hayat hikâyeleri verilmektedir. Kitap 268 sayfadır.

Hamit Er'in diğer yayınları: *Osmanlı Devleti'nde Çağdaşlaşma ve Eğitim*, İstanbul: Rağbet Yay., 1999; *Medreseden Mektebe Geçiş Sürecinde Darülhilafe Medreseleri*, İstanbul, 2003.

İstanbul Üniversitesi İlähiyat Fakültesi'nde

Prof. Dr. Fahri Kayadibi'nin eserleri:

Yıllarca Kahramanmaraş, Kocaeli ve Manisa gibi illerde müftülük yaptıktan sonra Din Eğitimi Anabilim Dalı öğretim üyesi olarak İstanbul Üniversitesi İlähiyat Fakültesi'ne intisap eden Prof. Dr. Fahri Kayadibi'nin eserlerinden biri olan ve 202 sayfadan oluşan *Yaygın Din Eğitiminde Cami ve Görevlileri* (Ankara: DİB Yay., 2000) iki bölümden oluşmaktadır.

“Yaygın Din Eğitimi Açısından Cami ve Görevlileri” başlığını taşıyan birinci bölümde konunun teorik yönü ele alınmaktadır. Burada, din eğitiminin önemi ve bölümleri hakkında açıklamalar yapıldıktan sonra, konu Diyanet İşleri Başkanlığı ve yaygın din eğitimi, yaygın din eğitimi mekânı olarak cami ve işlevleri, cami görevlileri ve cemaat açısından ele alınıp işlenmektedir. Ayrıca cami-cemaat-görevli ilişkilerine temas edilmekte, cami görevlilerinin günümüzdeki yeri, yetki ve sorumlulukları konusunda açıklamalar yapılmaktadır. İkinci bölüm “Yaygın Din Eğitimi Açısından Cami Görevlileri ve Sorunları (Uygulamalı Araştırma)” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde, Kocaeli merkez ile beş ilçesinde görevli 136 din görevlisine -ki bunların %80'i imam ve hatip, %20'si ise müezzin-kayımdır- uygulanan anketle elde edilen bulgular üzerinde yorum ve değerlendirmeler yapılmaktadır.

Araştırmacı, yaygın din eğitimi konusunu bir il merkezi ve beş ilçesinde görevli az sayıdaki görevlilerin görüşlerine göre kaleme almış olsa da, eser bu alanda yapılmış az sayıdaki çalışmadan biri olarak karşımızda durmakta ve bir boşluğu doldurmaktadır.

Prof. Dr. Fahri Kayadibi'nin diğer yayınları ise şunlardır:

Atatürk ve Eğitim, İstanbul: 2001; *Din Eğitimi Dersleri*, İstanbul, 2007; *İsviçre Eğitim Sistemi ve Türk Çocuklarının Eğitimi*, İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2007; *Eğitim ve Öğretime Dair Kırk Hadis* (Bekir Kuzudişli ile), İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.

Doç. Dr. İrfan Başkurt'un eserleri:

Federal Almanya'da Din Eğitimi, İstanbul: İFAV Yay., 1995; *Kur'an Açısından 'Din Eğitiminde Adalet, Ölçü ve Denge'*, İstanbul: İşaret Yayınları, 2000, *Din Eğitimi Açısından Kuran Öğretimi ve Yaz Kuran Kursları (İstanbul Örneği)*, İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2007.

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde

Öğr. Gör. Mehmet Günaydın’ın eserleri:

Mehmet Günaydın’ın *Karadeniz Güneşi Reîsü’l-Kurrâ Mehmet Rüştü Aşık-kutlu’nun Hayatı ve Din Eğitime Katkıları* (Kahramanmaraş: Selçuk Ofset, 2004) isimli 253 sayfalık eseri adından da anlaşılacağı gibi biyografik bir çalışmadır. Eserde, son devirde yetişmiş hâfız ve kurralardan ve Mehmet Rüştü Aşık-kutlu’nun ve Kur’an eğitim ve öğretimi alanında yaptığı hizmetleri anlatılmaktadır.

Eserde, “Giriş”ten sonra “Türkiye’de Din Eğitimi” başlığı altında kısa bir tarihçe verilmektedir. Sonra Mehmet Rüştü Aşık-kutlu’nun hayatı, Kur’an kursu öğretmenliği, tebliğ ve irşad faaliyetleri, DİB Kur’an İhtisas Kursu öğretmenliği, Haseki Eğitim Merkezi Kur’an İhtisas Kursu öğretmenliği dönemleri hakkında bilgiler verilmektedir. Son kısımda ise Aşık-kutlu Hoca’nın fikirleri, karizmatik kişiliği, tasavvufi yönü, çocuklarla olan münasebeti, kendisi ile ilgili anlatılan kerametleri ve nihayet vefatı anlatılmaktadır.

Mehmet Günaydın’ın diğer bir eseri de şudur: *Din Bilgini Mustafa Can-sız’ın Hayatı ve Din Eğitime Katkıları*, Trabzon: Hizmet Gazete ve Matbaacılık, 2007.

Elazığ’daki Fırat Üniversitesi, Şanlıurfa’daki Harran Üniversitesi ve Eskişehir’deki Osman Gazi Üniversitesi İlahiyat fakültelerine vaktiyle Din Eğitimi Anabilim Dalına yeterince araştırma görevlisi alınıp öğretim elemanı olarak yetiştirilemediği için sözkonusu fakültelerde bu alanda eser veren öğretim elemanı -maalesef- yoktur.

2- Yüksek Lisans ve Doktora Tez Çalışmaları

İlahiyat Fakülteleri Din Eğitimi Anabilim Dalı öğretim elemanları, kendi tez çalışmalarını yanında çok sayıda yüksek lisans ve doktora tez çalışmaları yaptırmışlardır. Yukarıda isimleri verilen ve tanıtımı yapılan eserlerin bazıları yüksek lisans ve doktora tezi çalışmasıdır. Ancak onların her birini burada yeniden ve tek tek sıralamak mümkün olmamıştır.

3- Din Eğitimi Alanında Yayınlanan Süreli Yayınlar

İlahiyat Fakülteleri Din Eğitimi Anabilim Dalı öğretim elemanlarının ortak yayın organları konumundaki süreli yayınlar:

Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi

Sahibi ve editörü Prof. Dr. Bayraktar Bayraklı olan *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* bu alanın ortak yayın organıdır. İlk sayısı 1994’te çıkan dergi 2006 yılına kadar toplam 17 sayı yayın yapmıştır.

Dergide, öncelikle ve özellikle İlahiyat Fakültelerinin Din Eğitimi Anabilim Dalı öğretim elemanlarının bilimsel makaleleri yayınlanmaktadır. Ancak, konu

ile alâkalı olmak kaydıyla diğer bazı anabilim dalı öğretim elemanlarının yazıları da yayınlanmaktadır. Kendi alanında bilimsel anlayış çerçevesinde yayın yapan ciddi bir süreli yayın örneğidir.

Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi'nin dışında genellikle İlahiyat Fakültelerinin her birinin yayınladığı fakülte dergileri vardır. Ayrıca İlahiyat Fakültelerindeki bazı anabilim dallarının ortak yayın organı konumunda yahut bu fakültelerin öğretim elemanlarının editörlüğünde yayınlanan başka bazı dergiler de vardır: *Dinî Araştırmalar Dergisi, İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi, Hadis Tetkikleri Dergisi, Tasavvuf Dergisi, İslâmî İlimler Dergisi, İLAM Araştırma Dergisi, Değerler Eğitimi Dergisi...* gibi.

III- Sonuç ve Değerlendirme

Tarihe mâl olan Osmanlı Devleti döneminde dinî niteliği ağır basan bir eğitim sistemi vardı. Cumhuriyet döneminde yeni bir eğitim sistemine geçilmiştir. 1928'den itibaren laikliğin fiilen uygulanmaya başlaması üzerine bir müddet din eğitimi ve öğretimi faaliyetleri yasaklanmıştır. Çok partili döneme (demokratik hayata) geçildikten sonra din eğitimi ve öğretimi serbest bırakılmış ve bu alanda yeniden bir diriliş başlamıştır. Ancak ifade etmeliyiz ki, demokratik hayat döneminde de din eğitimi ve öğretimi kurumlarındaki faaliyetler zaman zaman sekteye uğramıştır. Bununla birlikte XX. asrın ikinci yarısı boyunca gelişmeler devam etmiştir. Bu zaman dilimi içerisinde sözkonusu eğitim kurumları yalnızca dinî hayatımıza canlılık kazandırmakla kalmamış, sosyal, kültürel, ekonomik, siyasî ve fikrî hayatımıza da önemli ölçüde katkılar sağlamıştır.

Yukarıda sunulan ve Türkiye'de din eğitimi literatürünü oluşturan eserlerin müelliflerinin hemen hepsi din eğitimi ve öğretimi yaptıran kurumlardan mezun olup aynı kurumlarda Din Eğitimi Anabilim Dalında hizmet yapan öğretim elemanlarıdır.

Din Eğitimi Anabilim Dalı, İlahiyat Fakültelerimizin programları arasında en genç olanıdır. Gerçekten de bu anabilim dalı İlahiyat Fakültelerinin programları arasına ancak 1982'de girmiş olduğu için çeyrek asırlık bir maziye sahiptir. Buna rağmen bu alanın öğretim elemanları azımsanamayacak miktarda eser ortaya koymuşlardır. Bu yazıda onlar tarafından yayınlanan eserlerin bazılarının tanıtımları yapılmış, bazılarının ise yalnızca isimleri verilmiştir. İster tanıtımı yapılmış olsun, ister yalnızca isimleri verilmiş olsun onlardan her biri incelendiğinde müelliflerin alanın bütün yönlerine ilgi duyduğu anlaşılacaktır. Bunları birkaç başlık altında tasnif etmek mümkündür:

Birincisi, tarihî boyut: Din eğitimi denilince İlahiyat Fakültelerinde İslâm din eğitimi anlayışı öne çıkmaktadır. Onun için yayınlar arasında belli bir kısmı İslâm din eğitimi tarihi ile ilgili olanlardır.

İkincisi, teorik boyut: Sayısal bakımdan henüz yeterli sayılamayacak olsa da, din eğitiminin çalışma alanlarından birini de konulara teorik açıdan yaklaşılarak yapılan çalışmalar oluşturmaktadır.

Üçüncüsü, örgün din eğitimi alanı: En fazla bu alanda çalışmalar yapılmıştır. Çünkü din eğitiminin bu alandaki çalışmaları kendi içerisinde üç grup altında toplanmaktadır: İlköğretim ve ortaöğretim kurumlarında okutulmakta olan din kültürü ve ahlâk bilgisi dersleri, İmam-Hatip Liseleri ve İlahiyat Fakülteleri... Bunların her biri üzerinde çok sayıda yüksek lisans tezi, doktora tezi ve müstakil araştırma çalışmaları yapılmıştır; bunlardan bir kısmı yayınlanmış olup bir kısmı ise yayınlanmayı beklemektedir.

Dördüncüsü, yöntem/metot boyutu: Her seviyede ve her alanda yap(tır)ılacak din eğitimi ve öğretiminde kullanılacak öğretim yöntemleri konusunda birçok yayın yapılmıştır.

Beşincisi, yaygın din eğitimi ve öğretimi: Diyanet İşleri Başkanlığının hizmet alanına giren; imamlık ve hatiplik, vâzlik ve Kur’an kurslarında yaptırılmakta olan eğitim ve öğretim faaliyetleri vb. üzerine yapılan çalışmalar.

Altıncısı, Avrupa ülkelerindeki işçilerimizin çocuklarının eğitimleri ile onlara sunulmakta olan dinî hizmetler üzerine yapılan araştırma çalışmaları.

Altı grup halinde tasnif ettiğimiz alanlarda verilen eserlerin her biri çok önemli ve ciddi çalışmalardır. Din eğitimcileri yaptıkları çalışmalarla çeyrek asır gibi kısa bir zaman diliminde kendi alanları için azımsanamayacak bir literatür ortaya çıkarmıştır.

The Literature on the History of Religious Education in Turkey

Mustafa ÖCAL

Abstract

This article consists of two parts following the introduction. The first part summarizes the history of religious education in Turkey during the Republican era. First the establishment and the development of Faculties of Theology have been examined as higher institutions of religious education followed by an account of the development of Imam-Hatip Schools. Then the article looks into the progression of the mandatory “Religious Culture and Ethical Values” class in Turkey. Finally it evaluates the status of Qur’anic schools.

The second part of the article introduces the prominent studies on religious education conducted by instructors at Faculties of Theology. Moreover, a list of published works by each researcher is provided.

Keywords: Religion, Islam, Imam-Hatip School, Faculty of Theology, Religious Culture and Ethical Values, Qur'anic School

Türkiye’de Din Eğitimi Tarihi Literatürü

Mustafa ÖCAL

Özet

Bu makale “Giriş”ten sonra iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda Cumhuriyet dönemi boyunca gerçekleştirilen örgün ve yaygın din eğitimi tarihi anlatılmaktadır. Önce yüksek din eğitimi ve öğretimi kurumları olarak İlahiyat Fakültelerinin kuruluş ve gelişimleri hakkında bilgiler verilmektedir. Sonra, İmam-Hatip Liselerinin gelişim serüveni anlatılmaktadır. Arkasından, ‘Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi’ derslerinin geçirdiği safhalardan söz edilmektedir. Son olarak da, Kur’an eğitim ve öğretimi konusundaki gelişmelerden bahsedilmektedir.

İkinci kısımda ise İlahiyat Fakültelerinde görevli din eğitimcilerinin örgün ve yaygın din eğitimi alanında kaleme aldıkları eserlerden öne çıkanlar tanıtılmakta ve her birinin yayınlanmış eserlerinin listesi sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din, İslâm, Din Eğitimi, İmam-Hatip Lisesi, İlahiyat Fakültesi, Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi, Kur’an Kursu.